

BRONČANODOBNA NASEOBINSKA JAMA S LOKALITETA GRABROVAC

UDK 903.33 (497.5) "6375"
Priljeno/Received: 2002. 02. 28.
Prihvaćeno/Accepted: 2002. 04. 11.

Marijana Martinec
HR 10000 Zagreb
Jahorinska 17

Godine 1997. na lokalitetu Grabrovac sjeverno od Đakova, izvršeno je zaštitno arheološko iskopavanje radi gradnje đakovačke zaobilaznice. Ovim istraživanjima, između ostalog, otkopana je i cjelovita zemunica trolisnog tlocrta. Unutar nje, uz ostatke ognjišta, te veće količine kućnoga lijepa, pronađeni su brojni ulomci licenske i južnotransdanubijske inkrustirane keramike, ulomci velikih piramidalnih utega, pršljenci, te ulomak kalupa za lijevanje bronce; također su pronađeni i litički artefakti, kao i nešto životinjskih kostiju i roga. Analizom keramičkog materijala zaključeno je da ovu naseobinsku jamu treba datirati u vrijeme Reineckeovog stupnja Br B1. U radu je dat i osvrt na nalaze licenske i transdanubijske inkrustirane keramike na području Hrvatske, Slovenije i Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: Đakovo, Grabrovac, jama, brončano doba, licenska keramika, transdanubijska inkrustirana keramika, Hrvatska, Slovenija, Bosna i Hercegovina

1. UVOD

Lokalitet Grabrovac leži na povišenom lesnom platou, nadmorske visine 108 metara, sjeverno od Đakova. Plato je s tri strane, zapadne, sjeverne i istočne, omeđen jezerom Jošava. Preko lokaliteta prelazi cesta Đakovo – Osijek, a s njene lijeve strane, na trećem kilometru ceste, nalazi se ciglana Štrosmajerovac, administrativnog naziva Grabrovac (T. 1/1).

Prilikom iskopavanja zemlje za potrebe ciglane 1979. i 1980. godine došlo je do uništavanja sjevernog dijela arheološkog lokaliteta. Zbog toga je ljeti 1980. godine Muzej Đakovštine, interventnim sredstvima SIZ-a za kulturu, u suradnji s Regionalnim zavodom za zaštitu spomenika kulture u Osijeku izvršio zaštitna

iskopavanja na najugroženijem dijelu terena. Tom prilikom dokazana je prisutnost sopotske i badenske kulture, a u badenskom je sloju pronađeno i nekoliko primjeraka keramike kostolačke kulture; također je otkrivena licenska i južnotransdanubijska inkrustirana keramika, i to ukopana u istom nivou i geološkom sloju s badenskom keramikom (Pavlović, Bojčić 1981: 27, 28, T. XVI/3–8; Pavlović 1984: 53–60).

Od 13. 08. do 03. 09. 1997. godine na ovom je nalazištu ponovo izvršeno zaštitno arheološko iskopavanje, radi gradnje đakovačke zaobilaznice, i to na samom spoju nove zaobilaznice sa starom cestom prema Osijeku (T. 1/2). Iskopavanje je izvršio Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.¹ Ovim istraživanjima nađene su uz, na ovom

¹ Arheološko je iskopavanje, u ime Odsjeka za arheologiju Filozofskog Fakulteta u Zagrebu, vodio dr. Aleksandar Durman, kojemu se zahvaljujem na ustupljenom materijalu i dokumentaciji s istraživanja, kao i na uvidu u tekst njegovog izlaganja prilikom otvorenja izložbe u Muzeju Đakovštine 1997. godine.

lokalitetu već ustanovljenu, licensku i južnotransdanubijsku inkrustiranu keramiku, još tri nove kulture: starčevačka kultura, zatim kasnovučedolsko – rano-vinkovački miješani sloj, te Vinkovci – Somogyvar kultura.²

U ovim je istraživanjima u sondi broj 7 nađena jedna cjelovita zemunica (radnog naziva jama 5) (T. 2/1). Radi se o zemunici trolisnog tlocrta, dužine 5,1 metar i najveće širine 3,4 metra (T. 2/2).

Dubina joj, bez humusnog sloja, iznosi jedan metar. Od tri ukopana platoa zemunice, najveći plato, na srednjoj razini, s duljinom 3,3 metra i širinom 1,1 – 1,6 metara, najvjerojatnije je predstavljao prostor za spavanje i dnevni boravak, dok je na najvišem platou bilo smješteno ognjište. Unutar zemunice, uz ostatke ognjišta, te veće količine kućnoga lijepa, nađeni su brojni ulomci licenske i južnotransdanubijske inkrustirane keramike. Od keramičkog materijala nađeni su još i ulomci velikih piramidalnih utega, pršljenci, te ulomak kalupa za lijevanje bronce. Osim keramičkog, nađen je i brojan litički materijal, te nešto životinjskih kostiju i roga. Treba spomenuti i nekoliko ulomaka keramike vinkovačke kulture, koji su u jamu dospjeli vjerojatno iz sloja, a i dvije jame s materijalom ove kulture nađene su u blizini.³

2. LICENSKA KERAMIKA

2.1. OSNOVNE KARAKTERISTIKE

Dvadesetih i tridesetih godina dvadesetog stoljeća uočena je i ocrta na pojavu licenske keramike, u prvom redu na području Austrije, te započinju teorijske rasprave o njenoj genezi, karakteru i kronologiji (Majnarić–Pandžić 1977: 68). R. Pittioni označava je, prema važnim nalazištima, kao tip Guntramsdorf–Draßburg mlađe kulture pojedinačnih grobova (Einzelgrabkultur) srednjonjemačko–sudetskog tipa i datira neposredno prije kulture zvonolikih pehara (Pittioni 1954: 239, 274).

K. Willvonseder prvi je primijenio naziv “*Litzenkeramik*”, izvevši to ime iz načina ukrašavanja, odnosno tehnološkog postupka izvođenja ukrasa; on smatra da je ukras izveden utiskivanjem sukane uzice (*die Litze*) u još mekanu, nepečenu glinu (Willvonseder 1937: 24). Ovo ime je danas uglavnom prihvaćeno, međutim se još uvijek vode rasprave o načinu izvođenja ukrasa. Niz autora slaže se s Willvonsederovom

pretpostavkom, koju je Neugebauer potvrdio tehnološkim istraživanjima (Neugebauer 1994: 141, 143, sl. 77/4). Uglavnom se smatra da je ukras izveden utiskivanjem sukane uzice (*die Litze*) ili štapića omotanog vrpcom (*Wickelschnurabdruck*, *Wickelabdruck*) (Vinski–Gasparini 1983: 484); međutim, postoje i drukčija mišljenja. Tako S. Dimitrijević smatra da je ukras izveden pomoću nazubljenog kotačića, slično kao u “alpskom tipu” ljubljanske kulture, budući da su otisci preoštri i preduboki, a da bi bili izvedeni utiskivanjem sukane uzice (Dimitrijević 1979: 320, 325). Istoga je mišljenja u početku bila i P. Korošec, ali ga je kasnije promijenila, te iznijela pretpostavku da se radi o otiscima niti namotane oko druge niti, s obzirom da su otisci često vrlo fini i sitni (Korošec 1957: 10). N. Majnarić–Pandžić smatra najvjerojatnijim Dimitrijevićevo mišljenje, uzevši u obzir nalaze iz Podgorača kod Našica, budući da su otisci ovdje izvedeni minuciozno, vrlo su plitki i jasno odvojeni (Majnarić–Pandžić 1977: 72). R. Ložar pak smatra da je ukras izveden otiskivanjem vrpce ili vrpce omotane oko štapića, te shodno tome koristi naziv vrpčasta keramika (*Schnurkeramik*) (Ložar 1941: 9). Od njega predložen naziv i mišljenje o izvedbi ukrasa prihvaća S. Vuković analizirajući keramiku iz Vindije (Vuković 1957: 32 i d.).

Najzastupljeniji oblik posude je vrč kuglastog do jajolikog tijela s ljevkastim, ponekad gotovo cilindričnim, višim ili nižim vratom, te s trakastom ručkom koja spaja gornju trećinu vrata s ramenom posude. Ponekad se nasuprot ručke, na ramenu posude, gotovo na prijelazu vrata u rame, nalazi mala ušica. Ukras je na vrčevima izveden na vratu, gdje se radi o nekoliko ravnih ili valovitih⁴ paralelnih linija, a često i na ručki, gdje su linije vertikalne. Javljaju se također i amfore, zdjele i lonci. Ponekad su u otisku vidljivi tragovi bijele inkrustacije. Posude su uglavnom izrađene iz kvalitetne, pročišćene gline, redukcijski su pečene, pa stoga sivosmeđe, tamnosive ili crne boje. Rijetko je primijenjena kombinacija redukcijskog i oksidacijskog pečenja: tada je jezgra tamnija (siva), a vanjski sloj crvenkast. Karakteristična je i politura, ponekad visokog sjaja, a ponekad tek površno izvedena.

Kod grube keramike prisutan je ukras izveden žigosanim ubodima, koji imitira licenski stil; ponekad je na donjem dijelu posude metličasti ukras. Ova keramika rađena je iz lošije gline, često s primjesama većih zrna pijeska. Također je dobro pečena, a boja joj varira od žutocrvene do smeđe i crne.⁵

² Izlaganje A. Durmana prilikom otvorenja izložbe u Muzeju Đakovštine 1997. godine, pod nazivom “Grabrovac - dakovački prapočetak” (neobjavljeno).

³ Izlaganje A. Durmana “Grabrovac – dakovački prapočetak”, 1997. godine (neobjavljeno).

⁴ Z. Benkovsky–Pivovarova smatra da je ukrašavanje valovitim linijama kronološki starije od onog s isključivo ravnim linijama (Benkovsky–Pivovarova 1972: 209).

⁵ Benkovsky–Pivovarova 1972: 201–208; Šimek 1975: 14, 15; Vinski–Gasparini 1983: 487; Neugebauer 1994: 141.

2.2. RASPROSTRANJENOST

Licenska keramika proširena je u istočnoj Austriji, gdje se nalazišta pružaju od južnog ruba Nežiderskog jezera do rubova Alpa, tj. uglavnom su koncentrirana na području Donje Austrije, uz nekoliko nalazišta zapadnije, u dolini rijeke Salzach. Na području Austrije smatra se samostalnom kulturnom pojavom (Benkovsky–Pivovarova 1972: 199, 200, 209, karta 1). Lokaliteti s licenskom keramikom ustanovljeni su i u Transdanubiji, u njenom sjeverozapadnom dijelu, južno od Nežiderskog jezera, oko gornjeg toka rijeke Rabe i nešto južnije, te oko Blatnog jezera. G. Bandi smatra da i u Transdanubiji licenska keramika predstavlja samostalnu kulturu (Bandi 1966: 70). Licenska se keramika javlja i u južnoj Slovačkoj, ali do sada nije sustavno obrađena.⁶ Pojava licenske keramike uočena je i u Sloveniji, tj. na rubu jugoistočnih Alpa; zatim u Hrvatskoj, od Hrvatskog zagorja, preko Posavine do Slavonije. Prodire i preko Save na područje Bosne i Hercegovine, gdje je nalazimo u središnjoj (Pod kod Bugojna) i istočnoj Bosni (Gornja Tuzla), te u Hercegovini, kao i na području istočne jadranske obale i njenog zaleđa.⁷

2.3. NALAZI LICENSKE KERAMIKE NA PODRUČJU HRVATSKE, S OSVRTOM NA PODRUČJE SLOVENIJE TE BOSNE I HERCEGOVINE

Na području Hrvatske licensku keramiku nalazimo ponajprije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Slavoniji, a javlja se i na istočnoj jadranskoj obali i u njenom zaleđu.

Najzapadnije nalazište u Hrvatskoj je Mačkova špilja (uvriježeni su i nazivi Dupljanska pećina, Pelenjska špilja i Velika pećina) u dolini Velika Sutinska, ispod Mačkova sela, u okolici Ivanca. Prvo rekognosciranje izvršio je S. Vuković, koji je vršio i iskopavanja 1929. – 1932. godine, a od 1948. do 1970. godine, s povremenim prekidima, sustavna iskopavanja vodi M. Malez (Šimek 1975: 15, 16). Između ostalog, nađen je i stanovit broj ulomaka licenske keramike, koje je objavila M. Šimek: to su fragmenti većih i manjih posuda, uglavnom rađenih od fino pročišćene gline, često uglačanih, a značajno je da se pojavljuje i motiv valovnice (Šimek 1975: 22, 23, T. III). U blizini Mačkove špilje nalazi se još jedan špiljski lokalitet s licenskom keramikom: špilja Vindija, kod sela Voća Donja. U istraživanjima S. Vukovića, 1928. – 1967. godine, pronađena su, uz ostalu licensku keramiku

nađenu u različitim dijelovima pećine, dva vrčića i veći broj keramičkih ulomaka u stražnjem dijelu špilje uz kamene i koštane artefakte i ljudske kosti, pa je S. Vuković to protumačio kao grobnicu ili kultno mjesto (Vuković 1957: 40). Ovi nalazi potječu, na žalost, uglavnom iz već prije prekopanog površinskog sloja (Šimek 1975: 15). Onaj dio nalaza koji je smješten u Gradskom muzeju u Varaždinu objavila je M. Šimek: posude su izrađene od pročišćene gline, često kvalitetno ispolirane površine, a također je čest motiv valovnice (Šimek 1975: 17–22, T. I, II). Nešto istočnije od ovih lokaliteta, nekoliko kilometara južnije od Varaždina, smješteno je nalazište Zbelava. Riječ je o prirodnoj uzvisini na kojoj su otkriveni ostaci prapovijesnog naselja. Nakon pokusnih iskopavanja M. Šimek 1986. godine, te rekognosciranja 1993. godine (Registar 1990: br. 120; Registar 1997: br. 454), 1997. godine su izvršena zaštitna istraživanja radi gradnje autoceste Zagreb – Goričan. Međutim, nalazi još nisu objavljeni. Na južnim obroncima Kalnika leži Veliki Kalnik – Stari grad, u podnožju čijih zidina je rekognosciranje i pokusno iskopavanje izvršio 1980. godine Z. Homen (Registar 1990: br. 549; Registar 1997: br. 555). Nađeni su i ulomci s motivom valovnice (Marković 1984: 23). Još južnije je smješten Pavlovac Ravenski, gdje su rekognosciranjem 1977. godine otkriveni ostaci prapovijesnog naselja (Registar 1990: br. 565; Registar 1997: br. 668). Uočeni su također fragmenti licenske keramike ukrašene motivom valovnice (Marković 1984: 23). Nadalje, licenska je keramika nađena i na lokalitetu Sveti Petar Ludbreški (položaj Staro groblje) – riječ je o naselju smještenom na lesnoj uzvisini, godinama uništavanom obradom i izravnavanjem tla, radi čega su u nekoliko navrata vršena zaštitna iskopavanja (Registar 1990: br. 354; Registar 1997: br. 407). U Koprivničkom Ivancu, na položaju Piškornica, bilo je smješteno rano-brončanodobno naselje, u ravnici ispod obronaka Kalnika. Sustavna iskopavanja u nekoliko kampanja vodio je Z. Marković.⁸ Istražene su jame s licenskom keramikom, koja je ukrašena i motivima cik-caka i valovnice, a nađena je i sjevernotransdanubijska inkrustirana keramika, koja je ovdje registrirana prvi put na području Hrvatske (Marković 1982a: 38, 39). K. Vinski–Gasparini navodi da je licenska keramika ovdje praćena južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom (Vinski–Gasparini 1983: 490), što potvrđuje i J. Šimić (Šimić 2000: 137). Desetak kilometara sjeveroistočno od Koprivnice nalazi se Torčec, gdje je na položaju Selsko trnje rekognosciranjem otkrivena

⁶ Vinski–Gasparini 1983: 486; Dušek 1960: 193; Dušek 1969: T. XVI/14, XXII/11, sl. 15/4, 4a; Nemejcova–Pavukova 1968: 357 i d.; Novotny 1968: 17 i d.

⁷ Čović 1961: 106; Čović 1965: 49, 56; Čović 1980: 38 i d.; Čović 1983: 152, 177; Majnarić–Pandžić 1976: 68, karta 1; Majnarić–Pandžić 1977: 101, karta 1; Marović, Čović 1983: 207, 208; Vinski–Gasparini 1983: 485–490, karta 12.

⁸ Marković 1981: 29, 30, T. XVIII; Marković 1982: 245–248; Marković 1982a: 38, 39, T. XVIII; Marković 1984: 23; Registar 1990: br. 440; Registar 1997: br. 607.

nekropola pod tumulima, te su nađeni ulomci liscenske keramike (Registar 1997: br. 743). U okolici Koprivnice leži još jedan važan lokalitet: Cerine III. To je naselje na brežuljku bilo istraživano 1984. – 1985. godine pod vodstvom Z. Markovića. Značajan je nalaz dvodijelne stambene jame s ognjištem, a također i prisutnost sjevernotransdanubijske inkrustirane keramike, koju Z. Marković tumači kao import na područje kulture s liscenskom keramikom.⁹ Iz Gačišta, koje se nalazi istočno od Virovitice, potječu ulomci liscenske i južnotransdanubijske inkrustirane keramike – nalaze se u privatnoj zbirci R. Radijevića i još nisu objavljeni (Šimić 2000: 91, 105, 118).

Nalazi liscenske keramike javljaju se i u Posavini. Iz Gušća na lijevoj obali Save, nizvodno od Siska, potječe slučajni nalaz liscenskog vrčića (Majnarić–Pandžić 1976: 97, T. II/2; Majnarić–Pandžić 1977: 69, T. 1/2, 8/3). Još istočnije, u Požeškoj kotlini, kod Pleternice leži lokalitet Gradac (položaji Klasje i Pašnjak). Na ovom su nalazištu vršena sondažna iskopavanja, ali fragmenti liscenske keramike potječu iz poremećenog gornjeg sloja. Također su nađeni i ulomci južnotransdanubijske inkrustirane keramike.¹⁰ Nizvodno od Slavanskog Broda nalazi se Novigrad na Savi. 60-tih godina izvršeno je sondažno iskopavanje kojim je otkriven ranobrončanodobni naseobinski sloj s jamama u kojima liscenska keramika dolazi zajedno s keramikom razvijene vatinske kulture srijemsko – slavonske varijante, a nađeno je i nekoliko ulomaka južnotransdanubijske inkrustirane keramike.¹¹

Na području Slavonije registrirana je još nekolicina lokaliteta. Na našičkom području, desetak kilometara jugoistočno od grada, u Podgoraču, na položaju Breški, tijekom 1973. i 1974. godine izvršena su zaštitna arheološka iskopavanja u kojima su istražene dvije veće naseobinske jame. One su uz liscensku keramiku, kod koje se javlja isključivo motiv horizontalnih, odnosno na ručkama vertikalnih, paralelnih ravnih traka, dale i nalaze transdanubijske inkrustirane keramike, kod koje prevladavaju karakteristike južnotransdanubijske skupine, ali su također prisutni i oblici Szeremle grupe (Majnarić–Pandžić 1973: 25, 26; Majnarić–Pandžić 1976: 97 i d., T. I, III–V; Majnarić–Pandžić 1977: 68 i d., T. 1/1, 2–7, 8/1, 2, 9–15). Vučjak Feričanački nalazi se također u okolici Našica. Ovdje je 1981. godine Z. Marković otvorio pokusnu sondu, ali je konstatirao da je kulturni sloj u potpunosti razoren dubokim oranjem. Međutim, u zatvorenom je nalazu nađena liscenska keramika i to zajedno s južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom; također su u površinskim nalazima nađeni ulomci ovih dviju vrsta

keramike (Marković 1984: 22, 23; Šimić 2000: 91, 105, 124). U okolici Đakova, osim na Grabrovcu, liscenska je keramika nađena i u Štrbincima i Viškovačkim vinogradima, koliko je za sada uočeno, bez prisutnosti keramike neke druge istovremene kulturne grupe, odnosno kulture (Marković 1984: 22–24, sl. 5/5,6).

Potrebno je spomenuti i nalaze liscenske keramike na području sjeveroistočne Slavonije. Važan je lokalitet Veliki Varod (Veliki Liman) kod Erduta, gdje se nalazi daljsko–bjelobrdске keramike miješaju s nalazima srijemsko–slavonske vatinske kulture, a prisutni su i ulomci liscenske keramike; slična situacija je i na lokalitetu Livadice kod Dalja, te u Klisi, gdje su rekognosciranjem otkriveni također ulomci keramike ovih triju kulturnih grupa, s tim da je u Klisi liscenska keramika ukrašena i motivom valovnice (Šimić 1993: 132, 134, sl. 5). J. Šimić smatra da liscenski nalazi na ovom području predstavljaju import (Šimić 1993: 132).

Na području Hrvatske liscenska se keramika, osim u sjevernoj Hrvatskoj, javlja i u Dalmatinskoj zagori, na području oko rijeke Cetine, u jednom tumulu cetinske kulture, u tumulu broj 1 u Živaljima (Obrovac kod Sinja). Raniju, nepotpunu, interpretaciju dao je Z. Vinski, a I. Marović i B. Čović ponovo su predočili podatke o okolnostima nalaza, te ga interpretirali (Marović, Čović 1983: 207, 208, T. XXXIV/1–7). U tumulu je otkriven zgrčeni kostur u kamenoj škrinji s grobnim priložima bodeža s punokovinskom drškom, zlatne žice i kamenog predmeta s rupicama na krajevima. I. Marović i B. Čović upozoravaju da ovo mora biti sekundarni ukop, s obzirom da je u uglu istog groba pronađen triangularni bodež, tipološki nešto stariji, a uz sam grob ležale su pohranjene kosti još jednog pokojnika. Prema tome, čini se da te kosti pripadaju primarnom ukopu, koji je za prilog imao ovaj triangularni bodež. U zemlji kojom je ispunjen grob nađeno je više liscenskih keramičkih ulomaka, koji se trebaju vezati uz sekundarni ukop, kao i fragmenti jednog neukrašenog cetinskog vrča. Kod ovog ukopa najvažnija nam je povezanost liscenske keramike u zatvorenoj cjelini s bodežom s punokovinskom drškom, koji se tipološki veže s unjetičkim bodežima ove vrste (motiv koncentrične trake ispunjene “riblja kost” urezima), dok se, s druge strane, prema polukružnom ornamentu, može vezati sa zapadnim tipovima (Marović, Čović 1983: 208). I. Marović i B. Čović zaključuju da, budući da ovaj bodež pripada mlađim primjercima bodeža s punokovinskom drškom, a blizu je prvim primjercima kratkih mačeva, te budući da se nastanak mačeva

⁹ Marković 1986: 152 i d.; Registar 1990: br. 407; Marković 1993: 123, sl. 5/1; Registar 1997: br. 572.

¹⁰ Majnarić–Pandžić 1976: 97, 98; Majnarić–Pandžić 1977: 69, sl. 2; Vinski–Gasparini 1983: 489, T. LXX/15, 16; Šimić 2000: 91, 105, 118.

¹¹ Majnarić–Pandžić 1976: 97, 101, 102; Majnarić–Pandžić 1977: 69, 70, 74, 75; Majnarić–Pandžić 1984: 66, 67, 79, sl. 3, prilog 3; Lozuk 1993: 33, sl. 4; Šimić 2000: 24, 98, 120.

tipa Apa stavlja u vrijeme kraja mlađeg stupnja ranog brončanog doba u srednjoeuropskom smislu, ovaj bodež iz Živalja treba datirati u Reineckeov stupanj Br A2, možda bliže kraju stupnja, što je vrijeme prijelaza drugog u treći stupanj cetinske kulture (Marović, Čović 1983: 208, 209). Ovime je dobiven kronološki oslonac za pojavu licenske keramike na ovom području. Ona se, dakle, javlja u trećem stupnju cetinske kulture, datiranom u kraj stupnja Br A2 i dio stupnja Br B1, istovremeno s pojavom kanelirane keramike unutar ove kulture (Marović, Čović 1983: 222). Ovo se ima vezati s utjecajima (da li i etničkim prodorom?) sa sjevera, odnosno sjeverozapada. Naime, obje ove pojave javljaju se na području "prelazne zone", preko Hercegovine, do Dalmatinske zagore (Čović 1983: 158, 179–181, 183).

Na teritoriju Dalmatinske zagore licenska keramika pronađena je, osim u tumulu u Živaljima, i na području Dugopolja (Kliškić 2001: 64, T. III/6–8).

Licenska je keramika nađena i na istočnoj jadranskoj obali. U iskopavanjima V. Miroslavljevića u pećini Jami na Sredi na otoku Cresu nađen je ulomak licenske posude, što je najzapadniji prodor licenske keramike i prvi takav nalaz na području istočne jadranske obale – vjerojatno se radi o importu (Petrić 1980: 29, T. XVI/1). Jedan ulomak licenske keramike nađen je na području sela Brist u Gornjem makarskom primorju, što pomiče južnu granicu pojave licenske keramike (Tomasović 1999: 2, sl. 1a).

Licenska keramika javlja se i u ranom brončanom dobu Slovenije. Licensku se keramiku ovdje ne može smatrati samostalnom kulturom, već S. Gabrovac govori o licenskoj fazi poslije ljubljanske kulture, koja je s licenskom keramikom djelomično i istovremena (Gabrovac 1983: 24, 26, 27). Ona se ovdje javlja na nekoliko lokaliteta. To je u prvom redu Ljubljansko barje, sojeničko naselje, na kojem su, s obzirom na tipologiju keramike (dakle, bez stratigrafske osnove), izdvojene faze Ig I i Ig II, od kojih posljednja pripada ljubljanskoj kulturi (Korošec 1959: 97 i d.). S. Dimitrijević smatra da bi u tom slučaju trebao postojati i Ig III, koji bi predstavljao licensku keramiku (Dimitrijević 1979: 319). Niti novija iskopavanja na Ljubljanskom barju nisu dala materijal koji bi pripadao samo jednoj od tipološki definiranih faza (Gabrovac 1983: 24). Inače je na pojavu licenske keramike na Ljubljanskom barju prva ukazala P. Korošec, a značajna je činjenica da je na toj keramici prisutan i motiv valovnice (Korošec 1957: 9 i d.). Osim na ovom lokalitetu, licenska keramika nađena je na još jednom sojeničkom naselju – Notranje Gorice (Gabrovac 1983: 24, T. I/3; Vinski–Gasparini 1983: 888). Javlja se i na, u ranom brončanom dobu osnovanom, visinskom naselju Brinjeva gora (Gabrovac 1983: 26, T. I/14, 15),

a slučajni nalaz jednog licenskog vrča potječe iz Maribora (Gabrovac 1983: 26, T. I/4, 4a).

Na području Bosne licenska keramika nađena je na gradini Pod kod Bugojna, u poriječju gornjeg Vrbasa. Istraživanja, vršena u nekoliko kampanja 1959. – 1969. godine pod vodstvom B. Čovića, pokazala su postojanje starijeg naselja – Pod A – u čijem su sloju pronađeni i ulomci licenske keramike, a koje je, prema analogijama s Varvarom A-3 datirano u Reineckeov stupanj Br A2 i početak stupnja Br B1; mlađe naselje – Pod B – pripada kasnom brončanom dobu; između slojeva Poda A i B postojao je duži prekid života za vrijeme srednjeg brončanog doba (Čović 1965: 48, 49, 55–58, 65, T. VI/17, 18, 21, VIII/1, 2; Čović 1983: 172, 173, 177, T. XXIV/12; Čović 1991: 20, T. 25/3). U obje faze Poda A¹² prisutna je licenska keramika ukrašena motivom horizontalnih, na ručkama vertikalnih traka, koja se ovdje javlja u okviru još nedovoljno definirane ranobrončanodobne grupe tzv. "prelazne zone", kako B. Čović naziva područje sjeverne Hercegovine i centralne i južne Bosne (Čović 1983: 170, 177). On pretpostavlja dolazak novog stanovništva krajem eneolitika i početkom ranog brončanog doba, oslanjajući se u prvom redu na materijal Varvare A-2 u kojem se još mogu nazrijeti neki kasnoeneolitički elementi, te faze Varvara A-3 u kojoj je proces asimilacije novog stanovništva sa starosjedilačkim već okončan; na Podu A nova se kultura javlja u svom zreлом obliku, ne pokazujući nikakve autohtone elemente (Čović 1983: 182, 183). Osim na Podu, na području Bosne licenska se keramika javlja još jedino u Gornjoj Tuzli, u sjeveroistočnoj Bosni, gdje je nađen jedan licenski ulomak u tankom, poremećenom ranobrončanodobnom stratumu I (Čović 1961: 106, T. XV/8; Majnarić–Pandžić 1977: 69).

U zapadnoj Hercegovini nalazi licenske keramike su nešto češći. Na Trostrukoj gradini u Sovićima, koja se nalazi na potezu između Gruda i Gorice, izvršena su zaštitna iskopavanja 1975. godine i tom je prilikom uz materijal posuške grupe, otkriven i veći broj ulomaka licenske keramike ukrašene horizontalnim ravnim, ali i valovitim linijama, a na nekim su fragmentima vidljivi i tragovi bijele inkrustacije (Čović 1980: 38–41, sl. 2/4–7, 3/3; Čović 1983: 139, 140, 152, T. XVIII/9, 10, 12). Također je i na gradini Nečajno, južno od Posušja, nađen jedan licenski ulomak prilikom sondiranja, u površinskom sloju (Čović 1980: 38–40; Čović 1983: 139, 152; Čović 1989: 70, T. VIII/5). Jedan fragment licenske keramike nađen je među površinskim nalazima Velike pećine iznad vrela Tihaljine (Čović 1980: 38). I u sloju posuške kulture u Ravlića pećini, iznad Peć Mlina, kod Gruda, nađeno je nekoliko ulomaka licenske keramike (Čović 1983: 139, 152; Marijanović 1981: 42, sl. 3). Još je nekoliko licenskih

¹² Faza Pod A-1 datirana je u stupanj Br A2, a kratkotrajna faza Pod A-2 u prijelaz stupnja Br A2 na Br B1, dakle u sam prijelaz ranog u srednje brončano doba (Čović 1983: 172, 173).

fragmenata nađeno u Hercegovini: jedan prilikom rekognosciranja lokaliteta Slime kod Posušja,¹³ jedan na gradini Kamenak u Kruševu (Čović 1983: 144, 152), te na nalazištima Golovrana i Bristovica – jug, oba kod Posušja (Čović 1989: karta 1). Za područje zapadne Hercegovine specifično je da, koliko se za sada čini, nisu zastupljeni inače karakteristični oblici licenske keramike, tj. oblici s ljevkastim oštro izdvojenim vratom, nego prevladavaju jednostavniji oblici poput jajolikih ili bikoničnih lončića s ručkom koja polazi od oboda. Posude su uglavnom lošije uglačane i rijetko su crne boje, a ukrasne trake su vrlo duboko utisnute debelim nitima, za razliku od inače finijeg licenskog ornamenta, te su ponekad kombinirane s ubadanjem (Čović 1980: 38–40).

Što se tiče odnosa ovih licenskih nalaza s onima u Sloveniji i sjevernoj Hrvatskoj, jedina točka koja bi ih mogla povezivati jest Pod A, ali u zapadnoj se Hercegovini licenska keramika, sudeći po motivu valovnice, javlja ranije nego na Podu (Čović 1980: 39–41; Čović 1983: 158). Nema je ni u Varvari, niti u Privali, pa stoga put preko sjeverne i centralne Bosne, pa preko Kupreškog, Livanjskog i Duvanjskog polja treba zanemariti kao mogući put dolaska licenske keramike na područje Hercegovine i Dalmatinske zagore, odnosno istočne jadranske obale. Međutim, za sada nema indicija niti o nekom zapadnijem putu (Čović 1989: 96).

2.4. KRONOLOGIJA

Danas se općenito prihvaća datiranje licenske keramike u rano brončano doba, premda je ranije bilo i drukčijih mišljenja, npr. R. Pittionia koji je uvrštava u "Einzelgrabkultur", neposredno prije kulture zvonolikih pehara, u kasni neolitik (Pittioni 1954: 239, 274). K. Willvonseder datirao je licensku keramiku Austrije u stupanj Br A1, ističući njenu tipološku srodnost s keramikom Wieselburg kulture i razmatrajući je kao supstrat Kisapostag kulture (Willvonseder 1937: 24, 25). Mišljenja drugih arheologa koji su se također bavili problemom kronologije licenske keramike uglavnom se više-manje slažu s tom okvirnom datacijom. U svojoj sintezi o problemu licenske keramike u Austriji Z. Benkovsky–Pivovarova datira njenu razvijenu fazu s obzirom na povezanost s ranobrončanodobnim kulturnim grupama Böhleimkirchen, Viteøov, klasičnom i kasnom fazom Mađarovece kulture i s transdanubijskom inkustiranom keramikom, dok problem odnosa s Wieselburg kulturom ostavlja otvorenim (Benkovsky–Pivovarova 1972: 209, 210). Dakle, ona licensku

keramiku datira u završnu fazu stupnja Br A, dok za ostavu posuda iz Guntramsdorfa pretpostavlja da je treba datirati nešto kasnije, u početak stupnja Br B1 (Benkovsky–Pivovarova 1972: 208). Pitanje početka licenske keramike ostavlja otvorenim, upućujući na nalaze s područja Slovenije i Hrvatske zbog ukrasa valovnice, te na mađarske nalaze tzv. licenskog horizonta panonske inkustirane keramike (Benkovsky–Pivovarova 1972: 209). Što se donje granice trajanja licenske keramike tiče, ona upućuje na tzv. "Schnörkelmotiv", tj. motiv viseće vitice, koji je u nekropoli Dolny Peter popraćen srpastim iglama, a u Draßburgu bodežom sa središnjim rebrom, koji Hänsel datira u svoj period MD I, te smatra da odgovor leži u rješavanju problema "tipa Tovaldia (po A. Mozsolics)–ili Belegiš kulture (po N. Tasiću) – u Rumunjskoj, Srbiji, Vojvodini i Hrvatskoj", jer "keramika starije faze ove samostalne i bogate srednjobrončanodobne kulture je obilježena motivom viseće vitice u vrpčastoj izvedbi" (Benkovsky–Pivovarova 1972: 208). G. Bandi smatra da je licenska keramika u područje Transdanubije stigla seobom njezinih nositelja, stočarskih nomada, iz Donje Austrije i ovdje se djelomično stopila sa starosjedilačkom Zok kulturom, a djelomično ostala samostalna kultura; datira je u stupanj Br A1, dozvoljavajući mogućnost i duljeg trajanja (Bandi 1966: 61 i d.).

Na području Hrvatske licenska se keramika najčešće javlja u pratnji keramike drugih kulturnih grupa: grupa inkustirane keramike, te srijemsko–slavonske vatinske kulture, što nam pomaže pri utvrđivanju njene datacije na ovom području. Na nizu lokaliteta javlja se i motiv valovitih traka, što ukazuje na njenu ranu pojavu, sudeći prema stavu Z. Benkovsky–Pivovarove da keramika ukrašena tim motivom pripada starijem stupnju licenske keramike, dakle svakako već u stupnju Br A2 (Benkovsky–Pivovarova 1972: 209); to su lokaliteti: Mačkova špilja, Vindija, Veliki Kalnik, Pavlovec, Piškornica kod Koprivničkog Ivanca,¹⁴ Cerine III blizu Koprivnice,¹⁵ a također je nađena na Grabrovcu kod Đakova u starijim istraživanjima 1980. godine, praćena južnotransdanubijskom inkustiranom keramikom (Pavlović, Bojčić 1981: 27, 28, T. XVI/3–8; Pavlović 1984: 53–61). Licenska keramika s ornamentom valovnice nađena je i na području Slovenije, na lokalitetu Ljubljansko barje, a također i u Hercegovini, na Trostrukoj gradini u Sovićima. Na nekima od ovih nalazišta licenska je keramika, dakle, praćena južnotransdanubijskom inkustiranom keramikom (Piškornica, Grabrovac), odnosno sjevernotransdanubijskom inkustiranom keramikom (Piškornica, Cerine III), što se uklapa u dataciju ove starije faze

¹³ Na lokalitetu Slime nalazi se otvoreno naselje razbijenog tipa.

¹⁴ Na lokalitetu Piškornica licenska je keramika praćena sjevernotransdanubijskom inkustiranom keramikom (Marković 1982a: 38, 39), te južnotransdanubijskom inkustiranom keramikom (Vinski–Gasparini 1983:490; Šimić 2000: 137).

¹⁵ Na lokalitetu Cerine III nađeni su i ulomci sjevernotransdanubijske inkustirane keramike (Marković 1986: 152 i d.; Registar 1990: br. 407; Marković 1993: 123; Registar 1997: br. 572).

licenske keramike u stupanj Br A2.¹⁶ Z. Marković nalaze iz Vindije i Mačkove spilje svrstava u stupanj I-A licenske keramike, smatrajući ih starijima od nalaza iz Piškornice i Grabrovca, koje ubraja u II-A stupanj; tu kronološku distinkciju zasniva na opažanju da su neki nalazi iz Mačkove spilje i Vindije sličniji kulturi Kisapostag, nego licenskoj keramici (Marković 1984: 23). On se slaže sa datacijom tog starijeg stupnja, tj. stupnja I licenske keramike u Br A2, a smatra da traje i na prijelazu u stupanj Br B1, dok mlađi stupanj (II) licenske keramike datira u puni stupanj Br B1 i možda rani Br B2 stupanj (Marković 1984: 23). S. Dimitrijević, koji se bavio odnosom licenske keramike i Kisapostag kulture i zaključio da su one istovremene, na osnovi toga svog zaključka datirao je pojavu licenske keramike ne prije prijelaza stupnja Br A1 na Br A2 (Dimitrijević 1961: 62).

U svojoj kasnijoj fazi, kada iščezava ukras valovnice, licenska je keramika na području Hrvatske brojnije zastupljena. Posebno su nam za kronologiju značajni lokaliteti na kojima je nađena u zatvorenim nalazima zajedno s keramikom drugih kulturnih grupa. Na području središnje i istočne Slavonije najčešće je praćena južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom, pa tako na nalazištima Gradac kod Pleternice u Požeškoj kotlini, Podgorač i Vučjak Feričanački kod Našica, te Grabrovac kod Đakova. S obzirom na dataciju pojave južnotransdanubijske inkrustirane keramike južno od Drave, koju u svojoj sintezi o kulturnim skupinama s inkrustiranom keramikom u brončanom dobu sjeveroistočne Hrvatske daje J. Šimić, u vrijeme Br A2/A3, te njeno trajanje u stupnju Br B1, sve do u stupanj Br B2 (Šimić 2000: 98, 99), dobiven je i okvir za dataciju ove kasnije faze licenske keramike u sjevernoj Hrvatskoj. Licenska keramika je u ovoj svojoj fazi nađena u jednom slučaju zajedno s južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom i keramikom Szeremle grupe. Riječ je o lokalitetu Podgorač kod Našica (Majnarić–Pandžić 1973: 25, 26; Majnarić–Pandžić 1976: 97 i d., T. I, III, IV; Majnarić–Pandžić 1977: 68 i d., T. 1/1, 2–7, 8/1, 2, 9 –15). Time je potvrđena istovremenost

Szeremle grupe s južnotransdanubijskom keramikom i licenskom keramikom mlađe faze. N. Majnarić–Pandžić datira Podgorač u vrijeme između stupnja Br A2 i kraja stupnja Br B1, a C-14 analizom ugljena dobiven je i apsolutni datum ± 1670 . godina stare ere (Majnarić–Pandžić 1976: 100, 101; Majnarić–Pandžić 1977: 74). U Novigradu na Savi licenska keramika dolazi u zatvorenom nalazu zajedno s keramikom razvijene srijemsko–slavonske vatinske kulture,¹⁷ datiranom ponajprije ostavama Lovas i Vukovar u Reineckeov stupanj Br B1.¹⁸

Značajni su nalazi licenske keramike, vjerojatno importirane, među daljsko–bjelobrdskom keramikom pomiješanom s onom srijemsko–slavonske vatinske kulture na lokalitetima u sjeveroistočnoj Hrvatskoj: Veliki Varod (Veliki Liman), Livadice i Klisa (Šimić 1993: 132, 134, sl. 5).

J. Šimić ih datira u vrijeme kraja stupnja Br A3 do kraja Br B1 stupnja (Šimić 1993: 132; Šimić 2000: 98).

Na istočnoj jadranskoj obali i u njezinom zaleđu najznačajniji kronološki oslonac daje nam tumul broj 1 u Živaljima kod Obrovca, koji datiramo u vrijeme kraja stupnja Br A2 i dijela Br B1.¹⁹

Što se tiče trajanja licenskokeramičkih stilsko–dekorativnih tradicija, treba upozoriti na motiv “višeće vitice” (Schnörkelmotiv), koji je čest na keramici srijemsko–slavonske vatinske kulture i vatinsko–belegiškoj keramici, a poznat je i iz Mađarske (Tolna), Slovačke i Austrije (Benkovsky–Pivovarova 1972: 208). N. Majnarić–Pandžić smatra da na slavonsko–srijemskom području postoje geografski i kronološki uvjeti da licensku keramiku povežemo s razvojem vatinsko–belegiške faze vatinske kulture; naime, iz ranovatinskog supstrata, uz udio licenske keramike i utjecaje iz Pomorišja, dolazi do razvoja vatinsko–belegiške keramike, koja doživljava procvat u vrijeme stupnjeva Br B2 i C1; ova je keramika ukrašena na takav način da mora biti genetski povezana s licenskom keramikom (Majnarić–Pandžić 1976: 102, 103; Majnarić–Pandžić 1977: 75; Majnarić–Pandžić 1984: 78–81, prilog 1–3).

¹⁶ O kronologiji transdanubijske inkrustirane keramike bit će riječi kasnije u ovom radu.

¹⁷ Majnarić–Pandžić 1976: 97, 101, 102; Majnarić–Pandžić 1977: 69, 70, 74, 75; Majnarić–Pandžić 1984: 66, 67, 79, sl. 3, prilog 3; Lozuk 1993: 33, sl. 4; Šimić 2000: 24, 98, 120.

¹⁸ Z. Vinski je pri objavi ostava 1958. godine iznio vrlo nisku dataciju, u stupanj Br B2 – C1 (Vinski 1958: 1 i d.); puno višu dataciju, u Reineckeov stupanj Br A2, odnosno u svoj stupanj MD I, dao je B. Hänsel (Hänsel 1968: 47, 69, 105, 107, 139); M. Garašanin ih, bez detaljne analize, datira u Br B2 (Garašanin 1973: 324 i d.). K. Vinski–Gasparini naglašava da ove ostave pripadaju horizontu ostava tipa Kosziderpadlas i Rakospalota, što definitivno isključuje nisku dataciju Z. Vinskog, a što se Hänselove visoke datacije tiče, ona se poziva na Schieklerovu recenziju Hänsela (Schiekler H., 1974, B. Hänsel, Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken, FbBW I, Stuttgart), u kojoj on upozorava da ostava Lovas sadrži materijal stupnja MD I, ali da se isti javlja i u stupnju MD II (Re Br B1), pa prema logici zatvorene cjeline K. Vinski–Gasparini zaključuje da se ostave treba datirati u stupanj Br B1 (Vinski–Gasparini 1983: 497).

¹⁹ O gomili broj 1 u Živaljima i njejoj dataciji bilo je već riječi na str. 9–11 ovog rada.

2.5. GENEZA

Problem geneze licenske keramike još uvijek nije razriješen. Prema mišljenju S. Dimitrijevića licenska se keramika razvila na osnovama "alpskog tipa" ljubljanske kulture, rasprostranjene u kontinentalnoj Sloveniji, Gornjoj i Donjoj Austriji, vjerojatno i dijelovima sjeverozapadne Hrvatske, a datirane u stupanj Br A1 i početak stupnja Br A2 po Reinecke (Dimitrijević 1979: 318, 319, 327–329). Vezu nalazi kako u oblicima posuda, tako i u načinu i tehnološkom postupku ukrašavanja. Vodeći oblici ljubljanske kulture, a koji se mogu vezati s oblicima licenske keramike, jesu trbušaste posude s cilindričnim ili ljevkastim vratom: lonci, amfore, vrčevi s trakastom drškom, terine.²⁰ Dimitrijević ukazuje i na veliku sličnost ukrašavanja keramike, koja je u ljubljanskoj kulturi ukrašavana kotačićem, što smatra doprinosom kulture zvonolikih pehara, pri čemu je često zastupljen motiv horizontalnih nizova na vratu. Još je jedna podudarnost između licenske i keramike ljubljanske kulture u finoj fakturi, redukcijском pečenju, te polituri često s visokim sjajem (Dimitrijević 1979: 320, 321, 324–326). N. Majnarić–Pandžić, koja smatra Dimitrijevićevu teoriju osnovanom, ističe da se, s obzirom na veliku gustoću licenskih lokaliteta u Austriji, posebno na području Donje Austrije, nameće potreba istraživanja geneze licenske keramike na tom području, gdje se ona javlja kao samostalna kulturna pojava, za razliku od područja Slovenije i Hrvatske, a gdje je bila rasprostranjena i ljubljanska kultura (Majnarić–Pandžić 1976: 101, 102; Majnarić–Pandžić 1977: 74, 75).

Z. Marković se ne slaže s ovom teorijom, budući da na području sjeverne Hrvatske, koje on smatra jednim od matičnih područja rasprostranjenosti licenske keramike s obzirom na relativno veliki broj lokaliteta, nije poznato niti jedno nalazište s materijalom ljubljanske kulture (Marković 1984: 23). On smatra da osnovicu za genezu licenske keramike čini u prvom redu Kisapostag kultura – stanoviti oblici Kisapostag kulture, poput vrčića i lonaca, kao i način ukrašavanja zarezivanjem, ubadanjem i otiskom vrpce ili niti namotane na štapić, vrlo su slični onima licenske keramike. Potvrdu svojoj teoriji vidi u nekim nalazima iz Mačkove spilje i Vindije koji su sličniji onima Kisapostag kulture, nego licenskoj keramici (Marković 1982a: 39; Marković 1984: 23). Marković vjeruje da su, uz Kisapostag kulturu, važnu ulogu u genezi odigrale i neke kulturne grupe vrpčastokeramičkog kulturnog kruga u svojoj kasnijoj fazi i rana Vatya kultura, a navodi i utjecaj Vinkovci–Somogyvar grupe (Marković 1990: 48).

Možemo zaključiti da je za sada pitanje geneze licenske keramike tek naznačeno u nekolicini radova, te da će trebati još istraživanja da bi se na ovo pitanje dobio odgovor.

3. TRANSDANUBIJSKA INKRUSTIRANA KERAMIKA

3.1. GENEZA I KRONOLOGIJA

P. Patay je u Transdanubiji izdvojio dvije grupe s inkrustiranim keramikom – sjevernu i južnu (Patay 1938: 50 i d.). Tu je podjelu prihvatila A. Mozsolics, nazvavši sjevernu grupu Veszprem, a južnu Szekszard, pretpostavljajući da se transdanubijska inkrustirana keramika razvila od Kisapostag kulture (Mozsolics 1948: 58 i d.). G. Bandi važnu ulogu u genezi transdanubijske inkrustirane keramike pripisuje licenskoj keramici, smatrajući da se ona, došavši iz područja Donje Austrije u Transdanubiju, ovdje stopila sa starosjedilačkom Zok kulturom, ali je djelomično i kao samostalna kultura bila značajan faktor u genezi transdanubijske inkrustirane keramike (Bandi 1966: 61 i d.). Izdvojio je jednu ranu fazu u kojoj bi kultura inkrustirane keramike na području cijele Transdanubije još bila jedinstvena, a tek bi se u idućoj fazi razdvojila u sjevernu i južnu grupu. No, on u tom svom radu prezentira materijal koji se može pripisati prije Kisapostag kulturi (Bandi 1967: T. I, IX–XV), a njegova povezanost s "klasičnom" licenskom ornamentikom nije očita (Majnarić–Pandžić 1977: 73). Isti autor se, zajedno s T. Kovacsem, bavio i problemom Szeremle grupe; oni je proglašavaju samostalnom kulturom, a njezinu genezu tumače povlačenjem nosilaca sjevernotransdanubijske inkrustirane keramike pred dolazećom kulturom grobnih humaka na jug, pri čemu su poprimili neke elemente Vatya kulture i grupe južnotransdanubijske inkrustirane keramike, a zatim se naselili na području od ušća Šaja u Dunav do južnog Banata (Bandi, Kovacs 1970: 102–111). U svom radu iz 1984. godine G. Bandi revidira svoj raniji stav o vremenskom prioritetu nastanka sjeverne grupe transdanubijske inkrustirane keramike pred južnom grupom, te sada iznosi mišljenje da su se i sjeverna i južna grupa obrazovale istovremeno, tj. krajem stupnja Br A1, na osnovama lokalnih supstrata; i dalje ostaje pri svojoj i Kovacsevoj teoriji o genezi Szeremle grupe (Bandi 1984: 267–282). Po I. Boni osnovu za nastanak transdanubijske inkrustirane keramike čine na sjeveru kasna vučedolska kultura s

²⁰ S. Dimitrijević prisutnost ovih oblika u ljubljanskoj kulturi objašnjava time da su nosioci kulture zvonolikih pehara, koju uz vučedolski supstrat smatra osnovnom genetskom komponentom ljubljanske kulture, u seobi iz austro – mađarsko – moravskog Podunavlja ka jugu povukli sa sobom i dio nosilaca bilo kulture kuglastih amfora (Kugelamphorkultur), bilo vrpčaste keramike (Schnurkeramik), koje su također bile nomadskog karaktera, kao i kultura zvonolikih pehara (Dimitrijević 1979: 325–329).

Kisapostag elementima, a na jugu Vučedol–Zok skupina (Bona 1975: 225, 226). S. Foltiny slaže se s teorijom o značajnoj ulozi licenske keramike, uz sudjelovanje Vinkovci–Somogyvar i Kisapostag kulture, u genezi transdanubijske inkrustirane keramike, ali osporava postojanje samostalne Szeremle grupe i smatra je tek tipom ili ornamentalnim stilom (Foltiny 1983: 172). U svojoj sintezi o kulturnim skupinama s inkrustiranom keramikom u brončanom dobu sjeveroistočne Hrvatske J. Šimić, osvrnuvši se na postojeće teorije, zaključuje da je danas općenito najprihvaćenije mišljenje ono po kojem se transdanubijska inkrustirana keramika razvila na osnovama Kisapostag kulture, koja je nastala stapanjem grupe s licenskom keramikom i Zok kulture na području Transdanubije (Šimić 2000: 18). Također smatra uvjerljivom teoriju o pomicanju nosilaca sjevernotransdanubijske grupe s inkrustiranom keramikom na istok i jugoistok, pod pritiskom kulture grobnih humaka, i stvaranju Szeremle grupe na njenoj osnovi, te teoriju o kretanju nosilaca Szeremle grupe u južno područje međurječja Dunava i Tise i južnu Baranju (Šimić 2000: 22).

Transdanubijsku inkrustiranu keramiku I. Bona datira u svoje faze I i II srednjeg brončanog doba, a Szeremle u fazu III (Bona 1975: 105), što se poklapa sa Reineckeovim stupnjevima Br A2–B1, odnosno stupnjem Br B2. J. Šimić smatra da je ta datacija, posebno za Szeremle grupu, nerealna i prekasna, budući da postoje arheološki dokazi koji potvrđuju djelomičnu istovremenost ovih kulturnih grupa (Šimić 2000: 97). U svom radu iz 1984. godine G. Bandi je dao realniju i prihvatljiviju dataciju transdanubijske inkrustirane keramike u stupnjeve Br A1, A2, pa do kraja stupnja Br B1 (Bandi 1984: 272, 273), dok posredno možemo zaključiti da nastanak Szeremle grupe datira najranije u prijelaz Br A2 u Br B1 (Šimić 2000: 98).

3.2. KULTURNE GRUPE S INKRUSTIRANOM KERAMIKOM U RANOM I SREDNJEM BRONČANOM DOBU HRVATSKE, S OSVRTOM NA PODRUČJE VOJVODINE I SJEVERNE SRBIJE

Na području Hrvatske javlja se materijal južnostransdanubijske grupe s inkrustiranom keramikom, zatim Szeremle grupe, sjevernotransdanubijske grupe

s inkrustiranom keramikom,²¹ te daljsko–bjelobrdske grupe.²²

Keramiku južnotransdanubijske grupe nalazimo u prvom redu na području Baranje, koje se smatra matičnim područjem ove grupe i veže na njeno područje rasprostranjenosti u južnoj i središnjoj Mađarskoj zapadno od Dunava, zatim u sjeveroistočnoj Slavoniji uz Dravu i Dunav, u okolici Đakova, prema zapadu je pratimo po raštrkanim nalazištima sve do područja Koprivnice; nalazimo je i na području južne Bačke i Srijema, te sjeverne Srbije, gdje predstavlja import (Majnarić–Pandžić 1985: 47; Šimić 2000: 7, 23, 24, karta 4.1.).

Najzapadnije nalazište južnotransdanubijske inkrustirane keramike u Hrvatskoj jest Koprivnički Ivanec – Piškornica, praćena licenskom keramikom, a nađena je i sjevernotransdanubijska inkrustirana keramika.²³ U okolici Virovitice, na lokalitetu Gačićte, također je prati licenska keramika (Šimić 2000: 91, 105, 118), kao i u Gradcu kod Pleternice u Požeškoj kotlini (Vinski–Gasparini 1983: 488, 489; Šimić 2000: 24, 91, 105, 118). Još istočnije, kod Slavenskog Broda, u Novigradu na Savi, gdje je u sondažnim iskopavanjima otkrivena licenska keramika praćena keramikom razvijene vatske kulture srijemsko–slavonske varijante, nađeni su i ulomci južnotransdanubijske inkrustirane keramike.²⁴ Na položaju Breški u Podgoraču kod Našica uz južnotransdanubijsku inkrustiranu keramiku nađena je i keramika Szeremle grupe, a praćene su također licenskom keramikom (Majnarić–Pandžić 1973: 25, 26; Majnarić–Pandžić 1976: 97 i d., T. V; Majnarić–Pandžić 1977: 68 i d., T. 9–14). U okolici Našica leži i nalazište Vučjak Feričanački, gdje je južnotransdanubijska inkrustirana keramika u zatvorenom nalazu popraćena i opet licenskom keramikom (Marković 1984: 22, 23; Šimić 2000: 91, 105, 124). I na Grabrovcu kod Đakova nalazimo je u zatvorenom nalazu s licenskom keramikom (Pavlović, Bojčić 1981: 26, T. XVII; Pavlović 1984: 53 i d., sl. 3/4–9, 4/1–10). Također su i na lokalitetu Budrovci – Jabučanje kod Đakova nađeni ulomci južnotransdanubijske inkrustirane keramike (Minichreiter 1978: 39; Marković 1984: 23, sl. 5/7; Šimić 2000: 112). S desne strane Drave, na lokalitetu Sv. Đurađ, prema podacima J. Šimić,²⁵ nađena je isključivo transdanubijska inkrustirana keramika, pa je to prema dosadašnjim saznanjima jedino samostalno nalazište ove skupine kod nas

²¹ Sjevernotransdanubijska inkrustirana keramika na našim nalazištima predstavlja vjerojatno import.

²² Naziv bjelobrdsko–daljska skupina prvi je upotrijebio G. Childe 1929. godine (G. Childe: *The Danube in Prehistory*, Oxford 1929.), da bi u novije vrijeme ovu kulturu grupu izdvojila (na području Baranje, sjeveroistočne Slavonije i dijela Bačke), njome se najviše bavila, te ponovo predložila Childeov naziv N. Majnarić–Pandžić (Majnarić–Pandžić 1984: 81; Majnarić–Pandžić 1985: 47, 49).

²³ Marković 1981: 29, 30, T. XVIII; Marković 1982: 245–248; Marković 1982a: 38, 39, T. XVIII; Marković 1984: 23; Marković 1986: 152 I d.

²⁴ Majnarić–Pandžić 1976: 101; Majnarić–Pandžić 1984: 79; Lozuk 1993: 33, sl. 4; Šimić 2000: 24, 98, 120.

²⁵ Materijal iz Sv. Đurađa nije objavljen.

(Šimić 2000: 24, 123). Također na desnoj obali Drave, na području grada Osijeka, ova je keramika nađena na položajima Pristanište i Retfala, međutim ovi nalazi nisu objavljeni (Šimić 1993: 127; Šimić 2000: 14, 121).

U hrvatskom dijelu Baranje, koja je dio matičnog područja južnotransdanubijske grupe s inkrustiranom keramikom, nalazišta su brojna i gusto raspoređena. To su: Batina – Gradac i Sredno (Minichreiter 1984: 76; Minichreiter 1987: 102–104; Šimić 2000: 15, 16, 125); Beli Manastir – Ciglana, gdje je zaštitno iskopavanje, u kojem su otkrivene jame s južnotrans-danubijskom inkrustiranom keramikom, vodila K. Vinski-Gasparini koja je te jame protumačila kao jame za vađenje ilovače, odnosno za bacanje otpadaka;²⁶ Bolman (Minichreiter 1984: 33; Minichreiter 1987: 110; Šimić 2000: 126); Darda, gdje je gradnjom željezničke pruge bila uništena nekropola srednjeg brončanog doba, s nalazima daljsko-bjelobrdskih i Szeremle karakteristika i s ponešto južnotransdanubijske inkrustirane keramike;²⁷ Čeminac (Minichreiter 1987: 112; Šimić 2000: 127, 128); Grabovac (Minichreiter 1984: 34; Minichreiter 1987: 116; Šimić 2000: 128); Jagodnjak (Minichreiter 1987: 118; Šimić 2000: 129); Kneževi Vinogradi (Minichreiter 1984: 35; Minichreiter 1987: 119, 120; Šimić 2000: 129); Kopačevo, gdje su u grobu s priloženih 11 posuda južnotransdanubijske inkrustirane keramike nađene i dvije brončane narukvice šakastog tipa (Minichreiter 1987: 122–124, sl. 25; Šimić 2000: 110, 130); Kozarac – Ciglana, gdje je otkriveno srednjobrončanodobno naselje, sustavno uništavano iskopom zemlje za potrebe ciglane – prevladava daljsko-bjelobrdski materijal, a prikupljeno je i dosta južnotransdanubijske inkrustirane keramike, ali sa druge lokacije, pa ne znamo u kakvom je ona odnosu s nalazima daljsko-bjelobrdskog tipa;²⁸ Kozarac – Korenište (Minichreiter 1987: 126; Šimić 2000: 131); Lug, s nalazima daljsko-bjelobrdske keramike²⁹ i južnotransdanubijske inkrustirane keramike;³⁰ Novi Čeminac (Minichreiter 1987: 130; Šimić 2000: 133; Novi Bezdán (Minichreiter 1987: 129; Šimić 2000: 134) i Popovac (Minichreiter 1987: 131; Šimić 2000: 134); Suza, gdje je 1943. godine na položaju Vinogradi (Bergengye) J. Dombay otkopao pet paljevinskih grobova južnotransdanubijske grupe s inkrustiranom keramikom;³¹ Vardarac, gdje

je pri gradnji kuće oštećen grob grupe s južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom s početka brončanog doba – grob je paljevinski, s kostima položenim u grobnu jamu bez žare, te s prilogom 22 posude (Šimić 1999: 71–74); i napokon Zmajevac (Bandi 1967: 9; Minichreiter 1987: 136; Šimić 2000: 136).

U istočnoj Slavoniji južnotransdanubijsku inkrustiranu keramiku nalazimo na lokalitetima smještenim na obali Dunava. Nešto dalje od Dunava, na obali mrtvog rukavca Drave, nalazi se višeslojni lokalitet Sarvaš – Gradac, istraživan u nekoliko navrata, na kojem je zastupljena ranobrončanodobna vinkovačka kultura, a zatim kasno brončano doba – horizont srednjeg brončanog doba još nije ustanovljen, ali ga treba pretpostaviti s obzirom da je nađeno nekoliko ulomaka južnotransdanubijske inkrustirane i keramike daljsko-bjelobrdske grupe (Šimić 1995: 127–129; Šimić 2000: 122). Kod Dalja južnotransdanubijska inkrustirana keramika nađena je na dvije lokacije: Pustarice, odakle potječu svega dva ulomka³², i Savulja (Šimić 2000: 114, 115). Najvjerojatnije iz Vučedola potječe nekoliko vrčića i ulomci posuda južno-transdanubijske i daljsko-bjelobrdske keramike, koji su danas u AMZ³³ (Šimić 2000: 124). Također se u AMZ nalaze i tri vrčića – dva južnotrans-danubijske grupe, jedan Szeremle skupine – za koje se zna da dva od njih potječu iz Sotina, s položaja Sakačev vinograd (Šimić 2000: 123).

Kretanje utjecaja južnotransdanubijske inkrustirane keramike pratimo dalje niz Dunav sve do u istočni Srijem, sjevernu Srbiju i Bačku. Značajna je njena prisutnost, kao importa, na Gomolavi, gdje je nekoliko tipičnih ulomaka nađeno, kako navodi N. Tasić (Tasić 1965: 50, T. I/1,2), na prijelazu iz pančevačko-omoljičkog u stariji belegiški sloj, kojeg karakterizira keramika ukrašena vrpčastim ornamentom u zajednici s “panonskim peharima”, tj. amforicama “tipa Lovas”, odnosno na prijelazu njegovog ranog u srednje brončano doba. U novije je vrijeme N. Majnarić-Pandžić izdvojila srijemsko-slavonsku varijantu vatinske kulture kojoj pripadaju i nalazi s Gomolave, te utvrdila istovremenost rane faze srijemsko-slavonske vatinske kulture s pančevačko-omoljičkom fazom vatinske kulture u južnom Banatu, što je vrijeme Reineckeovog stupnja Br A2 i Milojčićevog stupnja Br A3 karpatskog

²⁶ Vinski-Gasparini 1956: 5–36, T. 9, 10/21, 11/28, 29, 13/57, 15/71, 72, 18/99, 100, 102–106; Garašanin 1983: 538; Minichreiter 1984: 77; Minichreiter 1987: 65, 105–106; Šimić 2000: 15, 126.

²⁷ Bandi 1967: 6; Bandi, Kovacs 1974: T. 11, 12/4–7; Minichreiter 1987: 112, 113, sl. 16; Šimić 2000: 127.

²⁸ Majnarić-Pandžić 1984: 81; Minichreiter 1984: 35; Majnarić-Pandžić 1985: 49; Minichreiter 1987: 125, 126, sl. 19–21; Šimić 2000: 15, 130.

²⁹ Na položaju Lug-Utrina pronađen je jedan antropomorfní idol.

³⁰ Minichreiter 1984: 35, 36, Minichreiter 1987: 127–129; Šimić 1993: 136; Šimić 2000: 132, 133.

³¹ Bandi 1967: 6; Minichreiter 1984: 36; Minichreiter 1987: 133, 134; Šimić 2000: 15, 135.

³² Ulomci južnotransdanubijske inkrustirane keramike s lokaliteta Dalj-Pustarice nisu objavljeni.

³³ Vrčići i ulomci južnotransdanubijske i daljsko-bjelobrdske keramike, danas u AMZ, nisu objavljeni.

Podunavlja, te je zaključila da se iz te rane faze razvija "tip Lovas", datiran ostavama Lovas i Vukovar u stupanj Br B1; u daljem razvoju, kontaktom srijemsko-slavonske vatinske kulture i licenske keramike, nastaje tzv. belegiška keramika ukrašena vrpčastim ornamentom – za tu fazu N. Majnarić-Pandžić predlaže naziv vatinsko-belegiška faza vatinske keramike – koja cvate u vremenu Br B2 – C1 (Majnarić-Pandžić 1984: 78, 79). U istom radu ona upućuje na činjenicu da već u stupnju Br B1 nalazimo licenske i ranobelegiške tipove keramike praćene importiranom transdanubijskom inkrustiranom keramikom, kao npr. na Gomolavi (Majnarić-Pandžić 1984: 79). Osim na Gomolavi, u Srijemu južnotransdanubijsku inkrustiranu keramiku nalazimo i na Gradini na Bosutu kod Batrovaca. Ovdje je ona nađena u jami uz keramiku vinkovačke i rane vatinske kulture; međutim, nalaz treba uzeti s rezervom jer se radi o vrlo plitkoj jami u kojoj je lako moglo doći do miješanja materijala (Vinski-Gasparini 1983: 496; Majnarić-Pandžić 1984: 64; Šimić 2000: 17, 137). Na nekropoli Stojića gumno kod Belegiša, nekropoli "belegiške grupe",³⁴ otkrivena su i tri paljevinska groba s nalazima južnotransdanubijske inkrustirane keramike (Tasić 1965: 54, 56, T. I/6, 7, II/8–11). Još jedan grob s keramikom ove kulturne skupine, ovoga puta skeletni, otkriven je na lokalitetu Golokut kod sela Vizić u Srijemu; uz keramičke priloge ranovatinske i moriške kulture nađena je i jedna minijaturna posuda južnotransdanubijske inkrustirane keramike (Tasić 1983: 64, Šimić 2000: 17, 22, 139).

S područja Bačke također potječu neki nalazi južnotransdanubijske inkrustirane keramike, sa lokaliteta Bogojevo – Šuma (Šimić 2000: 137); Popov Salaš kod Kaća (blizu Novog Sada), gdje je keramika ove kulturne skupine nađena u horizontu vatinske kulture (Tasić 1965: 52, 54, T. I/3–5; Tasić 1983: 63, 64), a J. Šimić upozorava i na prisutnost Szeremle vrčića s "očima" (Šimić 2000: 16, 138); Turija – Gradište (kod Sombora) – većina nalaza s ovog lokaliteta pripada kasnom brončanom dobu, no prisutnost fragmenata južnotransdanubijske inkrustirane keramike ukazuje na moguće postojanje i srednjobrončanodobnog naselja (Tasić 1965: 54, T. 3/13,14; Tasić 1983: 79; Šimić 2000: 17, 139): Feudvar kod Mošorina, gdje su u stratumu ranobrončanodobnog naselja rane vatinske kulture, te na pripadajućoj nekropoli pronađeni i ulomci južnotransdanubijske i Szeremle keramike (Šimić 2000: 17, 138); Karavukovo – Krčevina, gdje je južnotransdanubijska inkrustirana keramika nađena

zajedno sa daljsko-bjelobrdskom keramikom³⁵ (Šimić 2000: 140).

Na području Banata južnotransdanubijsku inkrustiranu keramiku nalazimo na jednoj od triju otkrivenih nekropola u Orešcu (kod Vršca) (Tasić 1965: 56, 57, T. 2/12, 3/15, 16; Šimić 2000: 139), a na području sjeverne Srbije u nekropoli u Surčinu (kod Beograda) koja sadrži uglavnom belegišku keramiku, a uz nju i južnotransdanubijsku i daljsko - bjelobrdsku³⁶ (Šimić 2000: 16, 139).

Sjevernotransdanubijsku inkrustiranu keramiku nalazimo na svega dva lokaliteta, i to u okolici Koprivnice: Piškornica kod Koprivničkog Ivanca i Cerine III, o kojima je već ranije bilo govora – Z. Marković ovu keramiku tumači importom na područje kulture s licenskom keramikom.³⁷

Što se nositelja Szeremle grupe tiče, oni se iz područja oko utoka Šaja u Dunav sele ka jugu i jugoistoku do južne Baranje; ne znamo jesu li oni prešli Dravu, no postoje nalazi Szeremle keramike i na lokalitetima sjeveroistočne Slavonije, na desnoj obali Drave i Dunava, pa čak i na lijevoj obali Save (Šimić 2000: 52, 61, karta 5.1.).

U Baranji keramiku ove grupe nalazimo u Kozarcu, Dardi, Belom Manastiru (položaj Ciglana), Batini (položaj Gradac), Zmajevcu, praćenu daljsko-bjelobrdskom ili južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom; jedini lokalitet u Baranji, a i inače kod nas, koji u potpunosti pripada Szeremle skupini jest Batina – Grovišće (Šimić 2000: 52, 55, 56, 125–127, 130, 131, 136).

U istočnoj Slavoniji, na obali Drave, keramika ove kulturne grupe nađena je u Osijeku na položaju Pristanište, a na obali Dunava na lokalitetima Aljmaš – Crkvina, Dalj – Banjkas (ciglana), Vukovar – Vučedol i Sotin; i ovdje je praćena keramikom daljsko-bjelobrdske skupine ili južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom (Šimić 2000: 52, 111, 113, 123, 124).

Jedini lokalitet koji leži izdvojeno od navedenih jest Podgorač kod Našica, gdje je u zatvorenom nalazu keramika ove grupe praćena južnotransdanubijskom i mlađom licenskom keramikom (Majnarić-Pandžić 1973: 25, 26; Majnarić-Pandžić 1976: 97 i d., T. V; Majnarić-Pandžić 1977: 68 i d., T. 9–14).

Keramika Szeremle grupe najčešće je pronađena na lokalitetima s prevladavajućom daljsko-bjelobrdskom

³⁴ Naziv "belegiška grupa" upotrijebio je N. Tasić, dok S. Dimitrijević govori o "belegiškom horizontu" s datacijom u stupnjeve Br B2 – C, što prihvaća i K. Vinski-Gasparini. N. Majnarić-Pandžić u već citiranom radu iz 1984. godine predlaže naziv vatinsko-belegiška faza srijemsko-slavonske kulture i datira je u Br B2 – C1.

³⁵ Na nalazištu Karavukovo – Krčevina nađena su i 4 antropomorfna idola.

³⁶ Među daljsko-bjelobrdskom keramikom u nekropoli u Surčinu nađen je i jedan antropomorfni idol.

³⁷ Marković 1981: 29, 30, T. XVIII; Marković 1982: 245–248; Marković 1982a: 38, 39, T. XVIII; Marković 1984: 23; Marković 1986: 152 i d.

keramikom,³⁸ a koju inače kod nas nalazimo u istočnoj Baranji i sjeveroistočnoj Slavoniji (Majnarić–Pandžić 1984: 81), što se može protumačiti na nekoliko načina. N. Majnarić–Pandžić smatra da su obje ove grupe dio istog kulturnog kruga i možda samo različite varijante iste kulturne grupe (Majnarić–Pandžić 1984: 81). Postoji i mogućnost da je daljsko–bjelobrdska grupa preuzela ukrašavanje i neke keramičke oblike Szeremle skupine i dalje ih sama proizvodila, modificirajući neke od njih; ili se može raditi o importu na područje daljsko–bjelobrdske skupine (Šimić 2000: 60). Glavna razlika između ovih dviju skupina jest postojanje antropomorfnih idola kod grupe Dalj – Bijelo Brdo. Ako pogledamo područje rasprostranjenosti daljsko–bjelobrdske skupine, vidimo da se najveći broj lokaliteta nalazi u sjeveroistočnoj Slavoniji, i to izrazito gusto raspoređenih oko ušća Drave u Dunav,³⁹ s nekoliko nalazišta u središnjoj Baranji i izuzetnom pojavom jedne posude u Bosanskoj Rači (Šimić 2000: 63, karta 6.1.). J. Šimić iznosi zaključak da su se nosioci Szeremle grupe tijekom Br A3 povukli pred kulturom grobnih humaka na područje trokuta Drave i Dunava, gdje je vjerojatno jedan dio njih poprimio nove karakteristike i tako je nastala skupina Dalj – Bijelo Brdo (Šimić 2000: 104). Dio nosilaca daljsko–bjelobrdske skupine spustio se preko Drave i zauzeo područje oko njenog ušća u Dunav, zatim desnu obalu Dunava, odakle je, vjerojatno preko gaza kod Erduta, dio njih prešao Dunav, sudeći po nalazištima u jugozapadnoj Bačkoj. Brojni lokaliteti ove kulturne grupe koncentrirani su u donjem Potisju, do ušća Tise u Dunav, gdje je ova skupina izolirana, bez izravne povezanosti sa zapadnim nalazištima; taj dio nositelja daljsko–bjelobrdske grupe vrlo je vjerojatno sudjelovao u obrazovanju skupine Dubovac – Žuto Brdo u jugoistočnoj Vojvodini (Šimić 2000: 105). N. Majnarić–Pandžić, koja je i izdvojila daljsko–bjelobrdsku kulturnu grupu (Majnarić–Pandžić 1984: 81), smatra da se radi o regionalnoj varijanti panonske inkrustirane keramike koja ujedinjuje karakteristike i Szeremle i dubovačko–žutobrdskeg ornamentalnog stila, te da se njen ukrasni stil očigledno razlikuje od onog južnotransdanubijske inkrustirane keramike – ove se dvije grupe razlikuju po etažnim urnama ukrašenim na način stilski bliži sjeverno–transdanubijskoj inkrustiranoj keramici, etažnim vrčićima ukrašenim samo koncentričnim krugovima, specifično ukrašenim zdjelama i specifičnim lončićima (Majnarić–Pandžić 1985: 47), a posebno po nepostojanju antropomorfne plastike u južnotransdanubijskoj skupini s inkrustiranom keramikom, a koja je prisutna u daljsko–bjelobrdskoj i dubovačko–žutobrdskoj kulturnoj grupi (Majnarić–Pandžić 1985: 49). Možemo zaključiti

da dubovačko–žutobrdska skupina nije nastala širenjem nositelja južnotransdanubijske inkrustirane keramike Dunavom na istok, kako pretpostavlja M. Garašanin (Garašanin 1983: 533), već je proizišla iz neposrednog utjecaja Szeremle grupe i posebno utjecaja grupe Dalj – Bijelo Brdo (Šimić 2000: 88).

Metalni predmeti koji bi se mogli pripisati nekoj od kulturnih grupa s inkrustiranom keramikom na području Hrvatske izrazito su malobrojni. Na prvom mjestu treba navesti metalne nalaze iz skeletnog groba 121 s nekropole Bijelo Brdo, koje čine: srpasta igla, narukvica pečatastih otvorenih krajeva s motivom “ribljeg mjehura”, okrugla zlatna pločica ukrašena koncentričnim krugovima, te dvije zlatne sljepoočnicarke. Ovaj grob je, s obzirom na metalne nalaze, B. Hänsel datirao u stupanj Br B1 (Hänsel 1968: 81 i d., T. 14/30 - 37). K. Vinski–Gasparini je grob 121, kao i cijelu ovu biritualnu nekropolu, pripisala grupi Szekszard, a također je naglasila da tom grobu ne pripada etažna posuda (Vinski–Gasparini 1983a: 500, 501, T. LXXI/10–17). J. Šimić naglašava da nekropola ne pripada južnotransdanubijskoj grupi s inkrustiranom keramikom, već skupini Dalj – Bijelo Brdo, a što se spomenute etažne posudice navodno iz groba 121 tiče, zaključuje da nema načina saznati da li je ona stvarno pripadala skeletnom grobu 121, ili nekom drugom paljevinskom grobu (Šimić 2000: 109). S obzirom na to da kulturne grupe s transdanubijskom inkrustiranom keramikom primijenjuju isključivo paljevinski ukop, ona pretpostavlja da ovaj skeletni grob (121) uopće ne pripada kulturi s inkrustiranom keramikom, ali upozorava da se ne smije u potpunosti isključiti mogućnost biritualnog ukopa u daljsko–bjelobrdskoj skupini (Šimić 2000: 109, 110). Istom periodu, tj. vremenu Br B1, pripada još jedan skeletni grob s lokaliteta Staro ili Fratovo brdo kod Erduta, s parom srpastih igala i neukrašenom narukvicom, međutim njegovo je pripisivanje nekoj kulturnoj grupi nesigurno (Vinski–Gasparini 1983a: 501; Šimić 2000: 110). Zapravo jedini metalni nalaz koji sa sigurnošću možemo pripisati transdanubijskoj inkrustiranoj keramici, i to južnoj grupi, jesu dvije neukrašene narukvice šakastog tipa pronađene u Kopačevu u Baranji, u grobu s 11 posudica ove kulturne grupe (Šimić 2000: 110). Neko od skupina s inkrustiranom keramikom možda pripada i luksuzna zlatna narukvica iz Bilja u južnoj Baranji, datirana u stupanj Br A2, odnosno u vrijeme stila Hajdúsámson – Apa (Šimić 2000: 110). Na kraju, treba spomenuti i dvije brončane neukrašene igle s bikoničnom glavom i dvije neukrašene narukvice četvrtastog presjeka navodno iz paljevinskog groba kod Darde u Baranji – međutim, one su ipak vjerojatno iz kasnijeg vremena (Šimić 2000: 110).

³⁸ Keramika Szeremle kulturne grupe najčešće je pronađena na lokalitetima s prevladavajućom daljsko–bjelobrdskom keramikom, osim na lokalitetima Batina – Gradac, Kozarac, Osijek – Pristanište, Vučedol i Podgorač.

³⁹ U sjeveroistočnoj Slavoniji najzapadniji lokalitet daljsko–bjelobrdske grupe je Osijek – Pristanište, a najistočniji Sotin na Dunavu.

Pojavu južnotransdanubijske inkrustirane keramike na području Baranje možemo datirati već u početak stupnja Br A2; odatle se ona širi preko Drave i između Dunava i Tise u vrijeme Br A2/A3, sudeći po tome što je nalazimo u zatvorenim nalazima s keramikom rane faze srijemsko-slavonske vatinske kulture i keramikom moriške kulture u Golokutu kod Vizića u Srijemu, pa na Gradini na Bosutu opet s keramikom rane faze srijemsko-slavonske vatinske kulture, zatim sa licenskom keramikom ukrašenom motivom valovnice u Grabrovcu kod Đakova i Piškornici kod Koprivničkog Ivanca (Šimić 2000: 98, 104).

Donju granicu pojave južnotransdanubijske inkrustirane keramike označavaju njeni nalazi praćeni keramikom rane vatinsko-belegiške faze vatinske kulture – npr. na Stojića gumnu u Belegišu, na Gomolavi i dr. – što znači da ona traje sigurno do kraja stupnja Br B1, vjerojatno sve do u Br B2 (Šimić 2000: 99).

Szeremle grupa u Mađarskoj ima svoju stratigrafsku – kronološku odrednicu u kasnoj Vatyia kulturi i ranoj fazi kulture grobnih humaka, a također i miješanje s južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom na više lokaliteta (Majnarić–Pandžić 1985: 51; Šimić 2000: 96). Dakle, ona se razvija negdje krajem stupnja Br A2 i početkom Br A3, da bi se tijekom stupnja Br A3 povukla na jug i jugoistok do u područje oko ušće Drave u Dunav, gdje se onda formira daljsko-bjelobrdska skupina. Prema tome, pojavu Szeremle nalaza na našem području treba datirati u kraj Br A3, a to je i vjerojatno vrijeme formiranja grupe Dalj – Bijelo Brdo (Šimić 2000: 96, 104). Djelomična istovremenost Szeremle skupine sa skupinom s južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom dokazana je miješanjem njihovog materijala posebno u Baranji, ali i u istočnoj Slavoniji, te na lokalitetu Podgorač kod Našica. Imamo dokaze i da su isti oblici južnotransdanubijske keramike koji se miješaju sa Szeremle tipovima također u dodiru s oblicima rane južnopanonske kulture grobnih humaka. To nam pruža potvrdu da u vrijeme stupnja Br B1 živi već formirana Szeremle skupina (Majnarić–Pandžić 1984: 82). Što se tiče kraja života Szeremle i daljsko-bjelobrdske grupe, možemo pretpostaviti da žive sve do u početak stupnja Br B2, odnosno do vremena procvata vatinske kulture u njenoj vatinsko-belegiškoj fazi, premda za to zasad nema čvrstih arheoloških dokaza (Šimić 2000: 97, 99).

4. MATERIJALNI NALAZI IZ NASEOBINSKE JAME S GRABROVCA, ISTRAŽIVANJA 1997. GODINE

4.1. KERAMIČKI MATERIJAL

4.1.1 LICENSKA KERAMIKA

- Fragment vrata i ramena posude, vjerojatno zdjele (T. 3/1).

Vrat posude je ljevkast, visine 5,5 cm i ukrašen sa četiri horizontalne ravne trake, ukras je izveden utiskivanjem upeterostručene uzice. Na prijelazu vrata u rame posude nalazi se mala trakasta drška ukrašena sa dvije vertikalne trake izvedene utiskivanjem trostruke uzice. Posuda je kvalitetne izrade, rađena od fine gline s nešto primjese sitnog pijeska, crne je boje, postignute redukcijom pečenjem, kvalitetno polirana. Stijenke posude su nešto deblje (6 – 8 mm). Pronađeni su brojni ulomci vrata i trbuha posude, te ruba dna, ali rekonstrukcija nije bila moguća.

- Ulomci vrata posude (T. 3/2).

Vrat je ljevkast, visine 4,5 cm, ukrašen horizontalnim utiskivanjem dvostruke uzice. Faktura je kvalitetna: rađena je od pročišćene gline s malo primjese sitnog pijeska. Pečena je redukcijom postupkom, crne je boje, sa tragovima politure. Stijenke su joj debljine 5 – 6 mm. Pronađeni su samo ulomci vrata posude.

- Dijelovi vrata i ramena posude, moguće zdjele (T. 3/3).

Brojni pronađeni fragmenti vrata omogućili su procjenu otvora posude – oko 20 cm. Vrat je visine \pm 4 cm (visina varira po nekoliko milimetara), lagano razgrnut prema van, a ukrašen je sa sedam horizontalnih linija koje čine izraženi, prilično duboki i ponešto zakošeni otisci – vjerojatno se radi o žigosanju koje oponaša licenski stil. Pri vrhu ramena posude, ispod samog spoja sa vratom, nalazi se duguljasta ovalna plastična aplikacija ukrašena na isti način kao i vrat, tj. horizontalno je žigosana. S obzirom na sačuvani ulomak ramena možemo pretpostaviti kuglasti do jajoliki trbuh. Posuda je izrađena od nešto lošije gline, s više primjese, redukcijom pečena, crne boje, sa tragovima poliranja vanjske površine, stijenki debelih 5 – 7 mm.

- Ulomci vrata i ramena zdjele (T. 3/4).

Vrat je lagano razgrnut, visine nešto preko 4 cm, dok je promjer otvora zdjele, prema procjeni, oko 20 cm. Ukrašen je na vratu i prijelazu na rame, koji se sastoji od horizontalnih nizova izrazitih i dubokih, zakošenih otisaka, vjerojatno je žigosan. Posuda je kvalitetno rađena, od pročišćene gline, polirana, tanjih stijenki (4 – 6 mm). Pečena je redukcijskim postupkom, crno-smeđe do crne boje. Nađeno je još nekolicina ulomaka vrata i ramena ove posude.

- Dio ramena i vrata posude (T. 3/5).

Radi se o posudi čiji je promjer otvora opet oko 20 cm, vrat joj je cilindričan, a sačuvani dio ramena upućuje na kuglasti do jajoliki trbuh. Nosioc ukrasa je vrat, visok 3,5 cm, a ukras je ponovo izveden žigosanjem, samo su ovdje otisci sitniji. Glina je lošije kvalitete (cijela je posuda šupljikava), s primjesom sitnog šodra. Boje je crne, sive u presjeku, dakle redukcijski pečena, s glačanom vanjskom površinom stijenki, debelih 6 mm. Osim prikazanih, nađeno je još nekoliko ulomaka vrata i ramena posude, te fragment dna.

- Dio vrata i ramena posude (T. 3/6).

Vrat posude, visok 4,5 cm, izrazito je konkavno izvijen, a ukrašen je sa devet horizontalnih linija izvedenih vjerojatno utiskivanjem jednostavne tekstilne niti. Posuda je vjerojatno imala kuglasti trbuh. Izrađena je od gline s primjesom pijeska, redukcijski je pečena, sivo-crne boje, sivog presjeka, sa tragovima politure vidljivim na unutrašnjoj strani vrata. Debljina stijenki iznosi 5 – 7 mm.

- Ulomak vrata i ulomak ramena posude, vjerojatno vrčića (T. 3/7).

Vrat, koji je lagano razgrnut, ukrašen je horizontalnim nizovima vrlo finih otisaka, moguće izvedenih utiskivanjem jednostavne niti. Sačuvani fragment ramena upućuje na trbušasti oblik posude. Promjer prijelaza vrata u rame posude iznosi 12 cm, pa se dakle radi o manjoj posudi. Glina je slabo pročišćena, s mnogo primjesa, dok su stijenke posude tanke (3 – 5 mm) i bez tragova politure. Pečenje je redukcijsko, boja smeđe-crna. Istej posudi pripadaju još dva manja ulomka vrata, odnosno oboda.

- Fragmenti vrata posude (T. 3/8).

Obod je naglašen i lagano izvučen. Ukrašen je sastoji od većeg broja horizontalnih nizova otisaka koji su sitni i slabo izvedeni, te ostavljaju dojam o ukrašavanju utiskivanjem uzice namotane oko štapića ili druge niti. Posuda je rađena od gline s puno primjese pijeska i sitnog šljunka, a stijenke su prilično debele (6 – 9 mm). Crne je boje, dakle redukcijski pečena, i bez traga poliranja.

- Ulomak vrata i početka ramena posude (T. 4/1).

Vrat je cilindričan, ukrašen horizontalnim nizovima finih, sitnih otisaka, moguće izvedenih kotačićem, a pripadao je nekoj manjoj posudi. Glina sadrži dosta

anorganskih primjesa, stijenke su debljine 3 – 5 mm, nema tragova poliranja, crne je boje, pečena redukcijski.

- Fragment vrata posude (T. 4/3).

Vrat je cilindričan, visok oko 4 cm, ukrašen nizom kosih, izraženih otisaka koji čine lagano udubljene "pruge", pa možemo pretpostaviti da je kao instrument ukrašavanja ovdje bio upotrebljen štapić omotan možda metalnom žicom ili uzicom. Ovo je jedini ulomak pečen oksidacijskim postupkom, crvenkasto-oker boje. Izrađen je od slabo pročišćene gline, bez tragova politure, a debljina stijenki iznosi 5 mm.

- Ulomak vrata posude (T. 4/2).

Radi se o ulomku cilindričnog vrata, ukrašenom nizovima precizno izvedenih otisaka, moguće izvedenih kotačićem, izrađenom od gline s mnogo primjesa, debelom 6 mm. Boje je crne i oker, pa se vjerojatno radi o neuspjelom redukcijskom pečenju. Nema tragova poliranja.

- Fragment vrata posude (T. 4/5).

Vrat je prilično konkavno izvijen i specifičan po tome što se ukras niza finih, preciznih otisaka nalazi tek 4 cm ispod oboda, što je jedinstven slučaj među licenskim nalazima sa Grabrovca. Izrađen je od gline s primjesom usitnjene keramike i sitnog pijeska, redukcijski je pečen i crne je boje, a nazire se i trag politure.

- Ulomak vrata posude (T. 4/4).

Ukras je izveden nizovima fino i precizno izvedenih otisaka, prilično dubokih i ponešto ukošenih. Glina sadrži primjese pijeska i sitnog šljunka. Pečenje je ponovo redukcijsko i ulomak je crne boje, s tragovima poliranja vidljivim na unutarnjoj strani. Stijenke su debljine 5 – 7 mm. Istej posudi pripada još nekoliko ulomaka vrata.

- Ulomak vrata posude (T. 4/6).

Prilično je nemarno izrađen, od slabo pročišćene gline, pečen redukcijskim postupkom, crne boje, bez tragova poliranja. Ukrašen je također nemarno izveden, a čine ga horizontalni nizovi ukošenih otisaka, ponekad dubokih, a ponekad posve površinskih, jedva vidljivih.

- Ulomak vrata posude (T. 4/7).

Vrat je ljevkast, ukrašen horizontalnim nizovima kosih otisaka, prilično nemarno izvedenih. Izrađen je od gline sa primjesama pijeska i sitnog šljunka, redukcijski pečen, smeđe-crne boje, s tragovima politure. Debljina stijenki iznosi 3 – 6 mm. Nađena su još dva mala ulomka vrata.

- Ulomak vrata posude (T. 4/8).

Radi se o ljevkastom vratu ukrašenom nemarno, nizovima nejednako izvedenih otisaka, od vrlo dubokih do plitkih, kosih do okomitih, izvedenih moguće utiskivanjem niti omotane oko štapića. Posuda je izrađena od gline s primjesom sitnog pijeska, redukcijski pečena, crne boje i prilično tankih stijenki (3 – 4 mm). Nema tragova poliranja.

- Ulomak vrata posude (T. 4/9).

Riječ je o finoj keramici, redukcijски pečenoj, crne boje, s politurom, tankih stijenki (3 mm). Ukras je minuciozno izveden, utiskivanjem jednostavne uzice ili kotačićem.

Sve u svemu, bilo je moguće izdvojiti 17 licenskih posuda, prvenstveno s obzirom na izvedbu ukrasa, a zatim i fakturu i dimenzije. Nažalost, zbog fragmentarnosti nalaza, teško je govoriti o oblicima posuda. Sasvim sigurno možemo zaključiti postojanje zdjela (T. 3/4; vjerojatno i T. 3/1, 3). Začuduje nedostatak tipičnih trbušastih licenskih vrčica sa višim cilindričnim ili ljevkastim vratom i trakastom ručkom koja spaja gornju trećinu vrata s ramenom posude. Pronađena je samo jedna trakasta drškica, smještena na prijelazu vrata u rame posude, vjerojatno zdjele (T. 3/1). Daleko su najbrojniji ulomci vratova posuda, koji su mahom relativno niski, uglavnom oko 4 cm visine, s obzirom na pretpostavljene dimenzije posuda: koliko se moglo utvrditi, kod većine posuda promjer otvora iznosi oko 20 cm. Stijenke su osrednje debljine, uglavnom 5 – 7 mm debele.

Što se fature tiče, ona je najčešće osrednje finoće; naime, posude je uglavnom izrađeno od nešto lošije gline sa primjesama pijeska, katkad i sitnog šljunka. Tek izuzetno se javljaju ulomci izrazito fine keramike. Često su zamjetni tragovi politure, koja se kreće od one loše kvalitete do one visokog sjaja. Keramika je sva kvalitetno pečena redukcijским postupkom i uglavnom posve crne boje, osime jednog primjerka koji je oksidacijski pečen (T. 4/3) i jednog crne i oker boje, koje ukazuju na neuspješno redukcijско pečenje (T. 4/2).

U načinu izvedbe ukrasa keramika pokazuje veliku raznolikost. Ukras je koncentriran na vratu posude, u jednom slučaju i na drški (T. 3/1), što je karakteristično za licensku keramiku. Samo u jednom slučaju (T. 3/1) ukras se sastoji od nekoliko nizova traka, a inače ga čine obični nizovi otisaka. Ta ista posuda (T. 3/1) pokazuje i karakteristični licenski ukras izveden utiskivanjem uzice u još nepečenu glinu, u ovom slučaju upeterostručene (na vratu) i utrostručene (na dršci). Utiskivanjem uzice ukrašene su još dvije posude (T. 3/2, T. 3/6) – kod prve se radi o udvostručenoj uzici, a kod druge o jednostavnoj tekstilnoj niti. U jednom slučaju (T. 3/8) možemo pretpostaviti da je ukras bio izveden utiskivanjem uzice namotane oko druge uzice, sudeći po tome što su otisci sitni i slabo izvedeni. Jedna posuda (T. 4/3) ostavlja dojam da je njen ukras izveden pomoću štapića omotanog možda metalnom žicom ili uzicom, budući da se otisci nalaze u lagano udubljenim “prugama” i izrazito su oštri. Nekolicina posuda bila je ukrašena žigosanjem, koje je vjerojatno trebalo oponašati licenski stil (T. 3/3, T. 3/5; moguće i T. 3/4). S obzirom da je na nekim posudama ornament izveden vrlo fino i precizno, moguće je kao instrument poslužio kotačić (T. 3/7, 4/1, možda i T. 4/2, 4). Specifičan je jedan ulomak

vrata (T. 4/5) po tome što je ukras na vratu smješten puno niže nego inače kod licenske keramike, tj. tek oko 4 cm ispod oboda.

Tragovi inkrustacije nisu bili vidljivi niti na jednom ulomku.

Ova keramika nije karakteristična licenska keramika: nedostaju tipični licenski vrčevi, a u krasu su izvedeni različitim tekstilnim tehnikama: licenskom, ali i vrpčastom (“Schnur”) i tehnikom namotanog konca (“Wickelschnur”), te vjerojatno i žigosanjem kotačićem. Tehnika namotanog konca je po prdrijetlu starija, a na nalazištima na kojima se javlja zajedno s licenskom keramikom, po pravilu se ubraja u nju (Čović 1999: 21).

4.1.2. JUŽNOTRANS DANUBIJSKA INKRUSTIRANA KERAMIKA

Oblici posuda klasificirani su prema tipologiji keramike južnotransdanubijske skupine koju je dala J. Šimić (Šimić 2000: 26–45).

- Dio vrata posude (T. 5/1).

Vrat je ljevkast, lagano konkavan, s izvučenim obodom, visine 4 cm. Promjer otvora iznosi 20 cm, što upućuje na posudu srednje veličine. Moguće se radi o zdjeli tipa B1a: one imaju isti takav vrat, jednu malu ručku “x”-oblika od oboda do ramena, zaobljeni ili blago bikonični trbuh, a dublje su i više od ostalih tipova zdjela. Posuda je bila izrađena od gline s primjesom krupnijeg pijeska. Vanjska površina je sivo-smeđe do crne boje, isto kao i unutarnja, te je kvalitetno zaglađena. Debljina stijenki iznosi 5 – 7 mm. Ukras vrata sastoji se od dvaju horizontalnih paralelnih debelih traka ispunjenih inkrustacijom, međusobno odvojenih linijom koja je naizmjenično ravna i cik-cak oblika. Nađen je još jedan manji ulomak vrata ove posude.

- Dio etažnog vrča tipa C1c po J. Šimić (T. 5/2).

Sačuvani su ulomci gornjeg dijela etažnog vrča čiji promjer otvora iznosi ± 15 cm, a visine od oboda do najužeg dijela na prijelazu iz gornjeg u donji dio posude iznosi 5 cm. Ova varijanta etažnog vrča ima zaobljene, meke linije, bez izrazite profilacije; gornji dio (prošireni vrat) je iste ili veće širine od donjeg dijela (trbuha) posude, a međusobno su spojeni ručkom “x”-oblika. Posuda je rađena od kvalitetne, pročišćene, fine gline; boje je oker do smeđe na vanjskoj površini koja je fino uglačana, dok je unutarnja površina, također glačana, boje oker ili sive; u presjeku, jezgra je sive, a rubovi oker boje, što ukazuje na kombinaciju redukcijskog i oksidacijskog postupka pri pečenju. Stijenke su ujednačene debljine, 4 – 5 mm. Ornament, koji je sav inkrustiran, sastoji se od horizontalnih cik-cak linija, odnosno njihove kombinacije sa snopovima paraelnih ravnih linija; mjestimično cik-cak uzorak, kojeg zapravo čini niz “V” motiva, tvori deblje trake. Suženi pojas vrata

čini debela inkrustirana traka. Osim prikazanih nađena su još dva mala ulomka vrata.

Oblik etažnog vrča jedna je od najkarakterističnijih formi grupe s južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom, premda poznata i u Mađarovce i Tokod skupini, a također i u sjevernotransdanubijskoj skupini s inkrustiranom keramikom (Šimić 2000: 49, 50).

- Zdjelica tipa B1a po J. Šimić (T. 5/3).

Zdjelica je visoka 5,4 cm, promjer otvora joj iznosi 7,2 cm, a trbuha 7 cm. Po tome što joj je širina veća od visine zaključujemo da se radi o zdjeli; ona je duboka i visoka, sa zaobljenim, čak blago bikoničnim tijelom, kratkim ljevkastim, lagano konkavnim vratom, malom ručkom koja izlazi neposredno ispod oboda i veže se sa ramenom posude.⁴⁰ Dno je ravno. Zdjelica je rađena od fino pročišćene gline, boje koja varira od oker i crvenkasto-okor do smeđe-crne na vanjskoj površini, koja je zaglačana, a oker i sive s unutarnje strane; pečena je kombinacijom redukcije i oksidacije. Debljina stijenke varira od 4 do 6 mm. Ukrašen, ispunjen inkrustacijom, čini na vratu horizontalna cik-cak linija, a na gornjem dijelu trbuha koji je od vrata odvojen dubokim žlijebom, horizontalni ukras sačinjen je od izmjene motiva dvaju ravnih paralelnih linija s visećim trokutom s točkom u sredini i motiva niza okomitih ureza; ispod ovih trokuta nalazi se okomito koncipiran ornament dvaju "W" motiva, dok ispod niza ureza leži kratka cik-cak linija. Donji dio trbuha je neukrašen.

- Ulomci vrata i gornjeg dijela trbuha lonca tipa A2 po J. Šimić (T. 6/1 a, b, T. 7/1).

Radi se o loncu većih dimenzija: promjer otvora iznosi oko 40 – 45 cm, dok visinu nije bilo moguće odrediti. Lonac je ovalnog tijela, s ljevkastim, blago konveksnim vratom i izvučenim obodom. Ručka je "x"-oblika i spaja sredinu vrata sa ramenom posude – pošto se radi o loncu, vjerojatno je imao još jednu takvu ručku nasuprot ove. Faktura posude je osrednje finoće, s primjesom krupnijeg pijeska. Vanjska površina je relativno glatka, a boja joj varira od oker, preko sive, do potpuno crne, što ukazuje na nekvalitetno redukcijsko pečenje. Debljina stijenke iznosi 5 – 10 mm. Ornament je koncipiran zonalno: vrat je ukrašen frizom velikih rovašenih trokuta, a kod prijelaza na rame nalazi se horizontalna užlijebljena linija; odmah ispod nje, na ramenu posude je ponovo horizontalni friz rovašenih, ovog puta visećih trokuta; također na gornjem dijelu trbuha, oko 9 cm niže, teče rovašena horizontalna cik-cak linija – prostor između ispunjen je mjestimično širokim vodoravnim cik-cak linijama, a na mjestima teče okomita linija, vjerojatno sačinjena od niza trokuta, koja ovu zonu dijeli na metope. Ručka je ukrašena dvjema duboko rovašenim vertikalnim linijama, koje zapravo prate njene rubove. Sav navedeni ukras bio je ispunjen bijelom inkrustacijom. Na prijelazu

gornjeg dijela trbuha prema njegovom najširem dijelu počinje jednostavni urezani češljasti ornament, koji nije inkrustiran. Osim prikazanih ulomaka nađena je još nekolicina manjih ulomaka ovog lonca.

- Dva ulomka etažnog vrčića, vjerojatno varijante C1c ili C1d po J. Šimić (T. 7/2).

Radi se o ulomcima vrata vrčića, čiji promjer otvora iznosi ± 10 cm. S obzirom da su linije profila blage, bez izrazitih prijeloma, vjerojatno se radi o varijanti C1c ili C1d. Posuda je rađena od fine, pročišćene gline; stijenke su prilično tanke, 3 – 4 mm debljine. Vanjska površina, kvalitetno uglačana, boje je smeđe do crne, isto kao i unutarnja – pečena je redukcijskim postupkom. Ornament predstavljaju horizontalne trake koje čini niz rovašenih zakošenih zarez, zapravo je ukras vrlo nalik tzv. motivu "riblje kosti"; uz ovaj, prisutan je i motiv triju velikih spojenih rombova. Sav ukras je inkrustiran.

- Dva ulomka etažnog vrčića, vjerojatno varijante C1c ili C1d po J. Šimić (T. 7/3).

Sačuvani ulomci su dijelovi vrata posude, do njegovog prijelaza na truh. Promjer otvora iznosi ± 9 cm. Profil je blago zaobljen. Faktura je vrlo fina, a stijenke relativno tanke (2,5 – 5 mm). Boja vanjske, uglačane, površine varira od crvenkasto-okor, preko sive, do potpuno crne, a unutarnje, također uglačane, od oker do tamnosive – vjerojatno se radi o neuspjelom redukcijskom pečenju. Obod je ukrašen skupinama poprečnih ureza, a prošireni dio vrata paralelno postavljenim horizontalnim cik-cak i ravnim linijama, te nizom međusobno spojenih okomitih ureza, koji na jednoj strani završavaju kružićem; ovaj ukras se u frizu smjenjuje s nizovima uspravnih i visećih šrafiranih trokuta. Svi su ukrasi inkrustirani, kao i cijeli pojas suženog vrata, koji započinje cik-cak linijom.

- Ulomci etažnog vrčića varijante C1c po J. Šimić (T. 7/4).

Vrčić je vrlo malih dimenzija i jednakog promjera proširenog dijela vrata i trbuha, koji iznosi 7 cm. Profil je blago zaobljen, a obod lagano izvučen. Fine je fature i tankih stijenki (2 – 4 mm). Vanjska površina, smeđe-crne boje, je polirana, dok je kod unutarnje površine uglačan finije samo gornji dio posude. Posuda je pečena redukcijskim postupkom. Koliko se prema sačuvanim ulomcima može vidjeti, gornji dio posude bio je ukrašen dvjema ravnim horizontalnim užlijebljenim linijama ispunjenim inkrustacijom, s motivom trokuta, a na jednak način, samo bez trokuta, ukrašen je i gornji dio trbuha posude, dok je suženi pojas vrata i u ovom slučaju vjerojatno bio sav ispunjen inkrustacijom.

- Dva ulomka etažnog vrčića, vjerojatno varijante C1c po J. Šimić (T. 7/5).

Vrčić je opet malih dimenzija, sa zaobljenim, mekim linijama profila, izrađen od fine, pročišćene

⁴⁰ Na ovom primjerku zdjelice ručka nije sačuvana, ali prema analogijama vjerojatno je bila "x"-oblika.

gline, tankih stijenki (2 – 4 mm). Vanjska je površina kvalitetno polirana, smeđe-crne boje; unutarnja površina je samo zaglađena, smeđe-crne do crne boje. Posuda je pečena redukcijskim postupkom. Ornament na proširenom dijelu vrata čini horizontalna cik-cak linija, te ravna linija ispod nje koja prerasta vjerojatno u trokut; ukras je inkrustiran. Na suženom dijelu vrata nalazi se široki inkrustirani pojas.

- Ulomci vrata etažnog vrčića (T. 7/6).

Vrčić je fine fature i tankih stijenki (2 – 4 mm). Vanjska površina je sjajno ispolirana, smeđe do crne boje; unutarnja površina je također uglačana, isto smeđe do crne boje, što ukazuje na redukcijsko pečenje. Koliko se po oskudnim fragmentima može zaključiti, ukras, ispunjen inkrustacijom, činile su cik-cak linije i rombovi. Od ostalih etažnih vrčeva ovaj se razlikuje po tome što, kako se čini, nema inkrustiranog pojasa na prijelazu iz gornjeg u donji dio posude.

- Ulomak vrata etažnog vrčića (T. 7/7).

Promjer otvora iznosi oko 9 cm, profil je blago zaobljen, glina fino pročišćena, stijenke tanke (2 – 4 mm), vanjska površina fino uglačana. Boja vanjske površine je smeđa do smeđe-crna, dok je unutarnja površina, samo zaglađena, boje tamnosive – radi se o redukcijskom postupku pečenja. Ornament opet čine nizovi horizontalnih paralelnih cik-cak i ravnih linija, a vjerojatno i motiv trokuta. Na obodu se nalaze skupine poprečnih ureza.

- Fragment male posude (T. 7/8).

Radi se o minijaturnoj posudici s ljevkastim vratom i zaobljenim trbuhom, čiji promjer trbuha iznosi oko 6 cm. Moguće se radi o zdjelici. Posudica je fine fature, stijenki debljine 2 – 3 mm, vanjske, polirane, površine sivosmeđe boje, a unutarnje, također uglačane, sive do crne boje, redukcijski pečena. Bogato je i fino ukrašena, a ukrasi su ispunjeni inkrustacijom. Na prijelazu vrata u rame posude teče horizontalni niz žigosanih uboda koji čine liniju, a na najširem dijelu trbuha nalazi se friz uspravnih šrafiranih trokuta, iznad čijih vrhova dolazi “M” motiv, pa žigosani kružić, koji se već spaja s ubodima na vrhu ramena. Ispod trokuta nalazi se horizontalna užlijebljena linija, ispod koje se naziru okomiti urezi, a što bi mogao biti i dio urezanog češljastog ukrasa.

- Fragment vrata posude (T. 7/9).

Fragment je pripadao nekoj srednje velikoj posudi. Vrat je ljevkast s jače izvučenim obodom. Posuda je bila rađena od nešto lošije gline, sa dosta primjesa pijeska i sitnog šodra, stijenki debljine 4 – 6 mm. Vanjska i unutarnja površina, obje uglačane, su crvenkaste do smeđe boje; pečenje je oksidacijsko. Ukras na vratu čine deblje inkrustirane trake, međusobno odijeljene cik-cak, odnosno horizontalnom ravnom linijom, koja je i sama u sredini inkrustirana.

- Fragment trbuha posude (T. 8/1).

Radi se o posudi sa zaobljenim trbuhom, rađenoj od gline s primjesom finog pijeska, stijenki debljine 4 – 6 mm. Vanjska je površina uglačana, smeđe boje, dok je unutarnja sive boje; radi se vjerojatno o redukcijskom postupku pečenja. Ukras se sastoji od dubokog horizontalnog žlijeba, kojeg paralelno prate tri urezane linije; nešto niže vidljiv je ukras žigosanih kružića. Ornament je ispunjen bijelom inkrustacijom.

- Ulomak trbuha posude (T. 8/2).

To je dio trbušaste posude, fine fature, crvenkaste do oker boje, slabo uglačane. Stijenke su debljine 2 – 4 mm. Ukras, koji je inkrustiran, sastoji se od vertikalno komponiranih “W” motiva i kružića.

Osim ulomaka navedenih posuda pronađeni su fragmenti još triju oboda koja nije bilo moguće spojiti niti s jednom od ovih posuda. Prvi ulomak (T. 8/3) pripada nekoj većoj i grublje rađenoj posudi, moguće loncu, i ukrašen je širokim horizontalnim inkrustiranim pojasevima. Sljedeći ulomak (T. 8/4) dio je posude izrazito fine fature, tankih stijenki i kvalitetno uglačane površine, ukras čine tri žlijeba s inkrustacijom, odvojena međusobno horizontalnim ravnim i valovitim linijama. Treći ulomak (T. 8/5) također pripada kvalitetno izrađenoj posudi; na obodu je skupina poprečnih ureza, a odmah ispod samog oboda teče horizontalna cik-cak linija ispunjena inkrustacijom.

Nađeni su i ulomci dna dviju različitih posuda (T. 8/13, 14) ukrašeni na isti način. Dno je obrubljeno žlijebom, nešto dalje od kojeg radijalno polaze snopovi od po tri užlijebljene linije ispunjene inkrustacijom.

Od preostalih ulomaka, mogli bismo navesti posebno još jedan fragment trbuha nekog lonca ili zdjele (T. 8/6). Radi se o fragmentu trbuha u njegovoj najvećoj širini, pa tako vidimo razliku između horizontalne koncepcije ukrasa gornjeg dijela trbuha (urezane cik-cak, odnosno ravne linije) i vertikalne koncepcije donjeg dijela (češljasti ornament), a koji su međusobno odvojeni dubokim horizontalnim žlijebom i naglašenim rebrom.

Ostalih 6 fragmenata (T. 8/7 - 12), koje nije bilo moguće pripisati niti jednoj od navedenih posuda, dijelovi su trbuha različitih posuda. Ukrašeni su ornamentikom uobičajenom za južnotransdanubijsku inkrustiranu keramiku: ravne horizontalne i cik-cak linije, kosi urezi, šrafirani trokuti, “V” i “W” motivi, kružići.

Osim ovih ukrašenih keramičkih ulomaka južnotransdanubijske inkrustirane keramike pronađen je dio još jednog, ovog puta neukrašenog etažnog vrča tipa C1c po J. Šimić (T. 8/15). Promjer otvora mu iznosi oko 14 cm. I ovaj vrč karakterizira blago zaobljeni profil, bez izrazitih lomova. Sačuvana je ručka “x”-oblika, koja izlazi iz sredine proširenog dijela vrata i spaja ga s gornjim dijelom trbuha. Vrč je fine fature,

stijenki debelih 3 – 5 mm. Boje je smeđe do crno-smeđe, redukcijски pečen. Vanjska površina čini se lošije glačana, međutim na unutarnjoj površini gornjeg dijela posude uočljivi su tragovi fine politure, pa treba pretpostaviti da je i vanjska površina bila obrađena na isti način.

Bilo je moguće izdvojiti 15 posuda finije južnotransdanubijske inkrustirane keramike koje se mogu barem djelomično rekonstruirati. S obzirom na ulomke još nekolicine posuda, čiji je broj teško precizno odrediti, možemo pretpostaviti postojanje sigurno više od 20 posuda. Većinu nalaza, ne računajući ovdje keramiku grublje izrade o kojoj će biti riječi u sljedećem poglavlju, predstavljaju etažni vrčevi, ukupno njih 8. Prema tipologiji koju je predložila J. Šimić oni pripadaju vrjantama C1c, eventualno i C1d, za koju su karakteristične meke, zaobljene linije, bez oštre profilacije. Ta je varijanta etažnog vrča inače na našim nalazištima najbrojnije zastupljena (Šimić 2000: 45, sl. 4.8.). Vrčevi sa Grabrovca su uglavnom manjih dimenzija, rađeni od pročišćene gline, prosječne debljine stijenki oko 4 mm. Boja im varira od oker i crvenkaste, preko smeđe, do crne, što ovisi o postupku pečenja: najčešće se radi o redukcijskom pečenju ili kombinaciji redukcijskog i oksidacijskog postupka. Vanjska površina vrča i unutarnja površina gornjeg dijela posude (izloženog pogledu) redovito su više ili manje kvalitetno uglačane. Svi su, osim jednog (T. 8/15), ukrašeni standardnim motivima južnotransdanubijske skupine s inkrustiranom keramikom, a ukras je redovito ispunjen bijelom inkrustacijom. Što se repertoara ukrasa tiče, zastupljeni su motivi horizontalnih ravnih, cik-cak, a u jednom slučaju (T. 8/4) i valovitih linija, uspravni i viseći, ponekad šrafirani trokuti, zatim rombovi, “V”, “W” i “M” motivi, kružići, kosi zarezi, koji na jednom primjerku (T. 7/2) čine ornament sličan ribljim kosti. Na obodu su ponekad prisutne skupine poprečnih ureza. Kod svih ovih ukrašenih primjeraka etažnih vrčeva, osim kod jednog (T. 7/6), suženi vrat, odnosno prijelaz iz gornjeg u donji dio posude, ukrašen je širokim inkrustiranim pojasom. Nabrojani motivi odnose se na gornji dio etažnog vrča, dok je donji dio sačuvan, osim kod onog neukrašenog vrča, samo kod još jednog primjerka (T. 7/4) i ukrašen je dvjema jednostavnim horizontalnim ravnim linijama na vrhu.

Najimpozantniji je primjerak ovećeg lonca varijante A2 po J. Šimić (T. 6/1 a, b, T. 7/1), koji je jedini pronađeni primjerak ovog oblika ukrašen inkrustacijom.⁴¹ Ovaj oblik lonca ovalnog tijela s ljevkastim vratom čest je kod južnotransdanubijske grupe s inkrustiranom keramikom. U ovom slučaju imao je dvije ručke koje spajaju vrat s ramenom posude. Kao i kod ostalih lonaca ove grupe, ukras je koncipiran horizontalno na vratu i gornjem dijelu trbuha, a vertikalno na donjem dijelu trbuha posude.

Zastupljen je i funkcionalni oblik zdjele (T. 5/3). Radi se o varijanti B1a, inače također čestoj na lokalitetima s južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom, koju karakterizira ljevkast vrat i zaobljeni, odnosno blago bikonični trbuh, a sama zdjela je prilično duboka, tj. visoka. Pronađeni primjerak je manjih dimenzija, dok se inače dimenzije ovakvih zdjela kreću od onih srednje veličine do vrlo malih. Možda je i ulomak prikazan na T. 11/3 dio zdjelice; ako jest, onda bi se radilo o zdjelici minijaturanih dimenzija (promjer trbuha iznosi 6 cm).

Zanimljivi su ulomci dna dvaju posuda koji su ukrašeni, što je inače karakteristično za grobišnu keramiku, odnosno za zdjele koje su služile kao poklopci na žarama.

Preostali pronađeni ulomci (T. 7/6, T. 8/1, 2, 4, 5, 7-12) pripadaju posudama manjih dimenzija, osim fragmenta vrata (T. 7/9) i fragmenta trbuha (T. 8/6), koji su dio posuda srednje veličine, te ulomka oboda (T. 8/3) koji je vjerojatno pripadao nekom većem loncu. Najčešće su fine fature i uglačane površine, pečeni redukcijски ili kombinacijom redukcije i oksidacije.

Pri ukrašavanju upotrebljavane su sljedeće tehnike: rovašenje, žlijebljenje, obično i češljasto urezivanje, te žigosanje, odnosno utiskivanje.

Možemo zaključiti da nalazi transdanubijske inkrustirane keramike sa Grabrovca pokazuju uobičajene karakteristike južnotransdanubijske inkrustirane keramike i ni po čemu ne izlaze iz tih okvira.

4.1.3. KERAMIČKO POSUĐE – GRUBA KERAMIKA

Posude grube fature čine preko 50% nalaza keramike. Rađene su od gline s puno primjesa grubog pijeska, odnosno sitnog šljunka, često tek površno zaglađene ili nezaglađene vanjske površine.

Kao funkcionalni oblik daleko je najčešći lonac: bilo je moguće sa sigurnošću utvrditi postojanje 17 lonaca. Većina ih pripada varijanti A2d po tipologiji J. Šimić (Šimić 2000: 32–36), ukupno 10 primjeraka (T. 9/1–4, 6). Ovi su lonci ovalnog tijela s ljevkastim vratom koji je u rijetkim slučajevima konkavno povijen (T. 9/6), bez ručki. Ponekad su neukrašeni (T. 9/4), ali najčešće su ukrašeni, i to na trbuhu urezanim vertikalnim linijama, koje teku od prijelaza vrata u rame posude, pa skoro do samog dna; može se raditi o motivu samo jedne linije (T. 9/3) ili, što je češći slučaj, o snopovima koje čine dvije do četiri linije (T. 9/1, 2, 6). Isti ukras ponekad je prisutan i na vratu lonca (T. 9/2). Osrednjih su dimenzija, s promjerom otvora najčešće oko 20 – 25 cm i visinom oko 25 – 30 cm; međutim ima i nešto manjih primjeraka. Najčešće su grube fature, a površina im je uglavnom lagano zaglađena. Boja vanjske površine

⁴¹ Ostali primjerci lonaca mahom su grublje izrade i obrađeni su u sljedećem poglavlju.

kreće se u nijansama od oker do smeđe, odnosno sive boje, dok je unutarnja površina redovito sive do crne boje. Prilično su nekvalitetno pečeni, kombiniranjem redukcijskog i oksidacijskog postupka. Ovaj oblik lonca nije čest među keramikom ranog brončanog doba. Na lokalitetima s južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom nije zastupljen u velikom broju, a treba spomenuti da ga nalazimo i u sjevernotransdanubijskoj skupini s inkrustiranom keramikom (Šimić 2000: 47). Osim ovoga, zastupljen je i oblik lonca A1 po tipologiji J. Šimić (Šimić 2000: 32–36) (T. 9/5, 7, 8, T. 10/2, 18). To su lonci jednostavne profilacije, s blago zaobljenim tijelom, kod kojih je vrat, ukoliko ga imaju, jedva uočljiv, u zajedničkoj liniji s tijelom posude (T. 9/5, 8, T. 10/2). Postoji i varijanta ovog tipa lonca bez vrata, sa vrlo lagano izvučenim, a ponekad zaravnjenim obodom (T. 9/2, T. 10/18). Ponekad imaju ručke koje započinju neposredno ispod oboda i spajaju se s ramenom posude (T. 9/5, 8, T. 10/2), odnosno drškice u vidu različito izvedenih plastičnih aplikacija na gornjem dijelu trbuha (T. 9/7, T. 10/14, 17, 18, 21). Dimenzije im variraju od malih primjeraka, preko onih srednje veličine, do nešto većih. Faktura im je gruba, a površina nezaglađena ili tek lagano zaglađena rukom. Boja vanjske površine uglavnom se kreće u različitim nijansama okera i smeđe, kao i boja unutarnje površine, koja može biti i siva. Ovi lonci pečeni su često oksidacijskim postupkom, a rijetko kombinacijom redukcije i oksidacije. Što se ukrasa tiče, uglavnom su to otisci prsta ili nokta na obodu posude (T. 9/5, 7, 8, T. 10/2, 18). Plastične aplikacije, ukoliko se ne radi o trakama s otiskom prsta (T. 10/16, 20), uz dekorativnu imaju i funkciju drške (npr. T. 9/7, t. 10/18 i dr.). Lonci ovog oblika su vrlo česti u mnogim kulturama, ne samo brončanog doba – zapravo, oni predstavljaju najjednostavniji keramički oblik koji se javlja već u ranom neolitikumu. U ranom i srednjem brončanom dobu nalazimo ih i kod sjeverne grupe transdanubijske inkrustirane keramike, u Szeremle skupini, zatim u kulturama Kisapostag, Somogyvár, Nyrseg, Hatvan i dr. (Šimić 2000: 46). Mnogo su rjeđe zastupljene zdjele, uglavnom manjih dimenzija, a među njima najbrojnije su one konične (T. 10/1, T. 11/1, 2, 7). Najčešće su ravnog ruba; samo je kod jednog primjerka (T. 11/1) obod lagano uvučen i na jednom mjestu izdignut. Također je samo jedan primjerak ukrašen (T. 10/1), i to plastičnom aplikacijom neposredno kod oboda, koja je vjerojatno imala funkciju drškice. One su uglavnom rađene od pročišćene gline s primjesom finog pijeska, ali najčešće vrlo debelih stijenki, a površina im je lošije ili bolje zaglađena, oker boje; izuzetak čini samo jedan ulomak zdjele (T. 11/7), koji je grube fakture i crne boje. S dva primjerka prisutan je i nešto razrađeniji oblik zdjele, s niskom ljevkastim vratom (T. 10/3, 5). Rađene su od slabo pročišćene gline, lagano zaglađene površine. Boja im varira od crvenkaste, smeđe, do crne, što ukazuje na nekvalitetno pečenje. Pronađeni su i ulomci dviju vrlo plitkih zdjela gotovo cilindričnog oblika: kod jedne je profil

blago zaobljen, a obod lagano uvučen (T. 11/4), dok je kod druge, jednostavnog nezaobljenog profila, obod ravan i naglašen, kao i dno (T. 11/5). Prva je fine fakture, glatke površine, smeđe-sive boje. Druga je izrazito gruba, neobrađene površine, smeđe do crne boje. Svi ovi oblici zdjela česti su u ranom i srednjem brončanom dobu (Šimić 2000: 48, 49). Nađeno je i nekoliko ulomaka konkavno povijenih ljevkastih vratova s trakastom ručkom koja polazi neposredno ispod oboda i teče do ramena posude (T. 10/22 - 24).

Nekoliko je posudica vrlo malih dimenzija. Najčešće su jednostavnog cilindričnog oblika (T. 11/3), vrlo debelih stijenki, fine fakture, ali nespretne izrade, odnosno s vidljivim tragovima modeliranja – pronađeni su ulomci triju takvih posudica. Jedan primjerak oponaša vjerojatno oblik lonca (T. 10/4) i ukrašen je vertikalnim urezanim linijama na trbuhu. Ovakve male posudice, nespretne izrade, moguće predstavljaju dječje igračke.

Treba istaknuti i jedan mali ulomak sita, odnosno cjediljke (T. 10/10).

Možemo zaključiti da veliku većinu nalaza grube keramike čine lonci. Zdjele su malobrojnije, finije fakture, ali uglavnom debelih stijenki. Izuzetna je pojava ulomka sita, odnosno cjediljke, te posudica koje predstavljaju vjerojatno dječje igračke. Od tehnika ukrašavanja najčešće je zastupljeno obično urezivanje, i to uglavnom snopova paralelnih linija, ponekad organiziranih u preplete (T. 10/8, 9). Također se javlja i češljasto urezivanje, ali puno rjeđe; u jednom slučaju (T. 10/7) nalazimo kombinaciju horizontalnog češljastog motiva dolje, koji je duboko urezanom brazdom odvojen od gornje glatke površine. Izuzetno je prisutno i rovašenje na ručkama. Navedeni načini ukrašavanja primjenjivani su na različitim varijantama lonaca, uglavnom na trbuhu, rjeđe i na vratu. Vrlo rijetko javlja se na gruboj keramici i žlijebljenje. Pronađeno je mnogo fragmenata posuda ukrašenih barbotinom. Na žalost, nije bilo moguće rekonstruirati niti jednu posudu, ali treba pretpostaviti da se radi o velikim loncima jednostavne profilacije. Česte su plastične aplikacije na loncima, izuzetno i na zdjelama (T. 10/1), u različitim varijantama: jednostavni jednostruki (T. 10/12) ili dvostruki bukli (T. 9/7) kružnog oblika, aplikacije duguljastog oblika (T. 10/11, 13) vjerojatno u funkciji drškica, slijepa ušice (T. 10/14), zatim one ukrašene otiskivanjem prsta ili nokta (T. 10/15, 17, 18, 21), od kojih su najuobičajenije plastične trake (T. 10/16, 20) smještene neposredno ispod oboda (T. 10/20) ili na prijelazu vrata u rame posude (T. 10/16). Plastične se aplikacije najčešće nalaze na ramenu (T. 9/7, T. 10/14, 18) ili na najširem dijelu trbuha (T. 10/17, 21), a izuzetno na vratu (T. 10/15), odnosno uz obod (T. 10/1); u jednom slučaju, gdje se radi o posudi bez vrata (oblik joj nije bilo moguće utvrditi) duguljasta aplikacija smještena je malo ispod oboda (T. 10/13). Osim na plastičnim aplikacijama, otiskivanje prsta, odnosno nokta, često je primijenjeno pri ukrašavanju oboda grubih lonaca (T. 9/5, 7, 8, T. 10/2, 15, 18, 19).

4.1.4. OSTALI KERAMIČKI NALAZI

U jami su, uz brojne ulomke keramičkog posuđa, bili nađeni i ulomci utega i pršljenaka. Veliki utezi piramidalnog tipa (T. 11/11 - 13), prisutni s minimalno 5 primjeraka, vjerojatno su služili za učvršćivanje krovne konstrukcije. Pršljenci su zastupljeni s dva tipa. Nađena su tri primjerka pršljenaka bikoničnog oblika (T. 11/8, 9, 14), od kojih je jedan ukrašen sa četiri radialno postavljena snopa od po četiri urezane linije (T. 11/9), a jedan je vrlo malih dimenzija (T. 11/14). Osim ovih, prisutni su i okrugli plosnati pršljenci (T. 11/10), zastupljeni sa četiri primjerka. Funkcija pršljenaka bila je zatezanje niti na tkalačkom stanu. Ne smijemo zanemariti mogućnost da su neki utezi ili pršljenci služili kao utezi na ribarskim mrežama, što bi bilo vjerojatno s obzirom na blizinu jezera Jošava.

Posebno je interesantan jedan keramički ulomak (T. 11/15). On je s vanjske strane, koja je oker do smeđe boje, zaglađen; s unutarnje strane, također zaglađene, crvene boje, nalazi se plitki utor. Utor je dubok ne više od milimetra, duguljast, s najvećom širinom od 19 mm i sačuvanom dužinom od 32 mm; prema sačuvanom kraju se lagano sužuje i završava polukružno (tu mu širina iznosi 19 mm). U presjeku ulomka uočljiv je sloj vanjske kore, debljine 2 – 4 mm, izrazito kompaktan, crne boje, ispunjen znatno manje kompaktnom glinom s puno primjesa krupnog pijeska, boje crvenkasto-smeđe. Možda bi opisani ulomak mogao predstavljati dio nekog kalupa za lijevanje bronce, moguće za izradu noža, što bi bio jedinstven nalaz unutar skupine s južnotransdanubijskom inkrustiranom, odnosno licenskom keramikom na našem području.

4.2. LITIČKI MATERIJAL

U jami su nađeni relativno brojni kameni artefakti, ukupno 48 primjeraka. Radi se uglavnom o mikrolitičkom oruđu izrađenom od sileksa. Najzastupljeniji oblik su pločice,⁴² ukupno njih 13. Radi se o pločicama s hrptom, izrađenim na sječivu, s retuširanim jednim (T. 12/1, 2, 5) ili oba lateralna ruba (T. 13/3), koje su vjerojatno imale funkciju nožića. Brojna su i dubila, njih 7 primjeraka, ponekad izrađena na malom sječivu i s retuširanim lateralnim rubom (T. 12/4). U jednom slučaju radi se o dvostrukom oruđu: svrdlu-dubilu (T. 12/7), s fino retuširanim desnim lateralnim rubom. Uz ovo oruđe, pronađeno je još jedno svrdlo (T. 12/6), opet izrađeno na sječivu, s retuširanim distalnim i desnim lateralnim rubom.

Nađeno je 6 komadića s urezom (T. 12/8), uglavnom tek grubo retuširanih, koji su vjerojatno bili u upotrebi kao neka vrst nožića. Relativno su brojne i strugalice, zastupljene sa 6 primjeraka, izrađene na odbojku, koje mogu imati retuširan jedan (T. 12/13) ili oba lateralna ruba, ponekad i s dorzalne i s ventralne strane (T. 12/9). Nađeno je 8 grebala, izrađenih na odbojku, i to različitih varijanti: lepezasto (T. 12/10, 11), njuškoliko (T. 12/12), sjekoliko (T. 12/14) i jezgroliko (T. 12/15). Ona mogu imati fino retuširan radni rub, ponekad neretuširan, a ponekad je prisutan tek grubi površinski retuš. Osim navedenih litičkih artefakata nađene su i dvije jezgre (T. 12/16), koje svjedoče o izradi litičkog oruđa na području same zemunice, kao i tri odbojka okorine sileksa.

Nađen je i jedan ulomak brusa (T. 12/17).

4.3. OSTEOLošKI MATERIJAL

U jami je nađeno nešto malo životinjskih kostiju. Međutim, najznačajniji je nalaz oruđa izrađenog na jelenjem rogu (T. 12/18). Radi se o motici, odnosno o oruđu namijenjenom za dubljenje rupa u zemlji.

5. ZAKLJUČAK

Već je u istraživanjima lokaliteta Grabrovac 1980. godine utvrđeno da se radi o prapovijesnom naselju jamskog tipa (Pavlović 1984: 54). S obzirom da je na lesnom platou na kojem leži Grabrovac nekoliko kilometara oboda platoa oko jezera Jošave bilo pogodno za nastanjivanje, koncentracija nalaza na lokalitetu je raspršenija i objekti pojedinih kultura se rijetko preklapaju.⁴³ Ovom naselju pripada i zemunica trolisnog tlocrta s keramičkim materijalom licenske i južnotransdanubijske grupe s inkrustiranom keramikom, koja je ovdje objavljena.

Prema dosadašnjim saznanjima možemo zaključiti da se naselja nositelja licenske keramike grade na niskim riječnim obalama (Podgorač, Cerine III), ili su u planinskim krajevima (Ludbreški Ivanec, Veliki Kalnik), ponekad u pećinama (Vindija, Mačkova špilja) – odabir terena ovisio je o okolišu, ali i o sigurnosti (Marković 1993: 123). Naselje na Grabrovcu pripadalo bi grupi naselja koja se nalaze na riječnim terasama, s tom razlikom da ono ne leži na rijeci, već na jezeru, koje je osiguravalo dodatni izvor hrane. U svim navedenim naseljima nađeni su jamski objekti, plitko ukopani, što može ukazivati na stočarsko – zemljoradničku populaciju, slično kao kod srodne joj

⁴² U radu je korištena terminologija litičkog materijala predložena za gornji paleolitik od I. Karavanića (Karavanić 1994: 65–67), koliko je to bilo moguće za postojeći brončanodobni litički materijal sa Grabrovca.

⁴³ Na lokalitetu Grabrovac do sada su ustanovljene kulture: starčevačka, sopotska, badenska, kostolačka, zatim kasnovučedolsko – ranovinkovački niješani sloj, pa Vinkovci – Somogyvar kultura, te licenska i južnotransdanubijska inkrustirana keramika. (Izlaganje A. Durmana 1997. godine prilikom otvorenja izložbe u Đakovu “Grabrovac – đakovački prapočetak”).

transdanubijske inkrustirane keramike (Marković 1993: 123). S obzirom na trolisni oblik zemunice s ognjištem, najbližu bi analogiju ovoj zemunici s Grabrovca predstavljala stambena jama s ognjištem na lokalitetu Cerine III (Marković 1993: 114, 120, 123, sl. 1/4 i 5/1).

Što se tiče izbora položaja za podizanje naselja kod grupe s južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom, birana su uglavnom blago povišena mjesta koja su najčešće već ranije nastanjivana, često na rubovima poplavnog područja uz Dunav i Dravu (Šimić 2000: 101). Često su naselja smještena vrlo blizu jedna drugima, međusobne udaljenosti ne veće od nekoliko kilometara (Šimić 2000: 101). Ovo stanovništvo također je živjelo u plićim jamskim objektima, pa je vjerojatno opet riječ o stočarsko – zemljoradničkoj populaciji (Marković 1993: 123).

Situaciju sličnu ovoj iz jame 5 s Grabrovca, gdje je licenska keramika nađena u stambenoj jami zajedno s južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom, nalazimo na još nekoliko lokaliteta. Riječ je o sljedećim nalazištima: Koprivnički Ivanec – Piškornica, gdje su u jamama pronađeni i ulomci sjevernotransdanubijske inkrustirane keramike;⁴⁴ Novigrad na Savi, gdje je licenska i južnotransdanubijska inkrustirana keramika praćena keramikom razvijene srijemsko–slavonske vatinske kulture;⁴⁵ Podgorač – Breški kod Našica, gdje je pronađena i keramika Szeremle tipa (Majnarić–Pandžić 1973: 25, 26; Majnarić–Pandžić 1976: 97 i d.; Majnarić–Pandžić 1977: 68 i d.); Vučjak Feričanački (Marković 1984: 22, 23; Šimić 2000: 91, 105, 124); na lokalitetu Gradac kod Pleternice pronađeni su također ulomci i licenske i južnotransdanubijske inkrustirane keramike, ali oni ne potječu iz zatvorenog nalaza, već iz poremećenog gornjeg sloja.⁴⁶ Nalazi s lokaliteta Gačište u privatnoj su zbirci i još nisu objavljeni (Šimić 2000: 91, 105, 118).

Na pitanje kakvi su bili međusobni odnosi ovih dviju kulturnih grupa za sada ne možemo sa sigurnošću odgovoriti. K. Vinski–Gasparini objašnjava pojavu licenske keramike u zapadnoj Panonskoj nizini seobom nomadskih stočara u vrijeme ranog brončanog doba, te simbiozom njihove materijalne kulture sa zatečenim supstratom (Vinski–Gasparini 1983: 491). Međutim, to ne objašnjava njihovu povezanost s materijalom južnotransdanubijske inkrustirane keramike, jer bi to

značilo da je veliki dio središnje i zapadne Slavonije, te dio zapadne Podravine pripadao ovoj kulturnoj grupi, što se čini nemogućim prema sadašnjem stanju istraživanja – za rješavanje ovog problema trebat će izvršiti još mnogo istraživanja, posebno na području središnjeg i zapadnog međurječja Save i Drave (Šimić 2000: 106).

Što se tiče samog keramičkog materijala iz zemunice (jame 5) s Grabrovca, možemo zaključiti da keramički nalazi južnotransdanubijske grupe s inkrustiranom keramikom pripadaju standardnim tipovima keramike ove kulturne grupe. Nađena licenska keramika u prosjeku je nešto lošije fature, nedostaju karakteristični licenski vrčevi, te je često ukrašena nizovima žigosanih uboda, čime se oponaša pravi licenski ornament, a što je karakteristika grublje keramike ove kulturne grupe. Također se javljaju i vrpčasta i tehnika namotanog konca.⁴⁷ Južnotransdanubijska inkrustirana keramika je nešto brojnije zastupljena nego licenska, kvalitetnije je izrade, te je zastupljena karakterističnim tipovima. Oblici grube keramike pripadaju gotovo u potpunosti repertoaru oblika južnotransdanubijske grupe s inkrustiranom keramikom. S obzirom na ove činjenice, mogli bismo zaključiti da je zemunica pripadala u prvom redu nositeljima južne grupe transdanubijske inkrustirane keramike, uz infiltraciju keramike ukrašene tekstilnim tehnikama, ponajprije infiltraciju nositelja licenske keramike.

Za dataciju materijala iz ove naseobinske jame značajna je činjenica da na licenskoj keramici ne nailazimo na motiv valovnice, što upućuje na vrijeme Reineckeovog stupnja Br B1 (Šimić 2000: 98). Za potvrdu ovoj dataciji možemo navesti nalaze iz Novigrada na Savi, gdje je nađena licenska keramika mlađe faze praćena južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom, ali i onom razvijene faze srijemsko–slavonske varijante vatinske kulture, koja je na temelju ostava Lovas i Vukovar datirana u stupanj Br B1 (Majnarić–Pandžić 1984: 78, 79). Budući da su i nalazi dviju jama iz Podgorača otprilike istovremeni, a da su apsolutno datirani C-14 analizom drvenog ugljena u \pm 1670. godinu stare ere (Majnarić–Pandžić 1976: 101; Majnarić–Pandžić 1977: 74), mogli bismo taj datum uzeti i kao okvirnu apsolutnu dataciju za zemunicu s Grabrovca.

⁴⁴ Marković 1981: 29, 30; Marković 1982: 245–248; Marković 1982a: 38, 39; Marković 1984: 23; Vinski–Gasparini 1983: 490; Šimić 2000: 137.

⁴⁵ Majnarić–Pandžić 1976: 97, 101, 102; Majnarić–Pandžić 1977: 69, 70, 74, 75; Majnarić–Pandžić 1984: 66, 67, 79; Lozuk 1993: 33; Šimić 2000: 24, 98, 120.

⁴⁶ Majnarić–Pandžić 1976: 97, 98; Majnarić–Pandžić 1977: 69; Vinski–Gasparini 1983: 488, 489; Šimić 2000: 91, 105, 118.

⁴⁷ Vrpčasta tehnika povezuje ovu keramiku sa sjevernokarpatkim kulturama ranog brončanog doba, odnosno sa fazom B Schneckenberg kulture i pomicanjem nositelja srednjoevropske vrpčaste keramike prema srednjem Podunavlju (Čović 1991: 24). Tehnika namotanog konca česta je na nalazištima licenske keramike, pa se uglavnom keramika ukrašena na ovaj način ubraja u licensku.

Potrebno je, na kraju, upozoriti na činjenicu da je na Grabrovcu u starijim istraživanjima 1980. godine uz južnotransdanubijsku inkrustiranu keramiku u zatvorenom nalazu bila nađena licenska keramika ukrašena motivom valovnice, datirana u Reineckeov stupanj Br A2 (Pavlović 1984: 59, 60). S obzirom na to, treba pretpostaviti kontinuitet života licenske i južnotransdanubijske inkrustirane keramike na ovom

lokalitetu od ranog brončanog doba, odnosno vremena Br A2, do u srednje brončano doba, sigurno u vrijeme Br B1. Budućim istraživanjima ovoga nalazišta možda bi se uspio barem donekle razjasniti međusobni odnos ovih dvaju kulturnih grupa, a također i njihov odnos prema zatečenom supstratu na ovom području, budući da je na lokalitetu prisutna i Vinkovci – Somogyvar kultura.⁴⁸

POPIS KRATICA

AH	- Archaeologia Hungarica, Budapest	GZM	- Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu, Sarajevo
AJPMÉ	- A Janus Pannonius Múzeum Évkönyvé, Pécs	IHAD	- Izdanja Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
AP	- Arheološki pregled Saveza arheoloških društava Jugoslavije, Beograd, Ljubljana	JRGZM	- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Mainz
AV	- Arheološki vestnik, Ljubljana	OA	- Opuscula Archaeologica, Zagreb
BAM	- Beiträge zur ur-und frühgeschichtlichen Archäologie des Mittelmeer – Kulturraumes, Bonn	OHAD	- Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva, Zagreb
Diss. Pann.	- Dissertationes Pannonicae, Budapest	OZ	- Osječki zbornik, Osijek
GGMV	- Glasnik Gradskog muzeja Varaždin, Varaždin	Podr. Zb.	- Podravski zbornik, Koprivnica
GMDS	- Glasnik muzejskog društva za Slovenijo, Ljubljana	PJZ	- Praistorija jugoslavenskih zemalja, Sarajevo
GSM	- Glasnik slavonskih muzeja, Vukovar	RVM	- Rad vojvođanskih muzeja, Novi Sad
		VAMZ	- Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb

⁴⁸ Želim se zahvaliti dr. sc. N. Majnarić–Pandžić i dr. sc. S. Karavanić, koje su mi, kao mentori, pomogle savjetima pri pisanju ovog rada, koji je u kraćem obliku predstavljao moj diplomski rad.

POPIS LITERATURE

- Bandi 1966 G. Bandi: Ursprung und innere Chronologie der Kultur der inkrustierten Keramik in Westungarn, *AJPMÉ* 1965., Pécs 1965.
- Bandi 1967 G. Bandi: The Extension and Origin of the incrustierd Pottery Culture in Southern Transdanubia, *Dunántúli Dolgozatok* 4, Pécs 1967.
- Bandi 1984 G. Bandi: Die Kultur der transdanubischen inkrustierten Keramik, Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans, Beograd 1984., 267–282
- Bandi, Kovacs 1974 G. Bandi, T. Kovacs: Beiträge zur Geschichte der Bronzezeit in Südungarn (Szeremle – Gruppe), *AJPMÉ* 14–15, Pécs 1974., 97-111
- Benkovsky – Pivovarova 1972 Z. Benkovsky – Pivovarova: Zur Problematik der Litzenkeramik in Österreich, *PZ* 47/2, Berlin 1972., 198–212
- Bona 1975 I. Bona: *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, Budapest 1975.
- Čović 1961 B. Čović: Rezultati sondiranja na preistorijskom naselju u Gornjoj Tuzli, *GZM XV–XVI*, Sarajevo 1961., 79–139
- Čović 1965 B. Čović: Uvod u stratigrafiju i hronologiju praistorijskih gradina u Bosni, *GZM XX*, Sarajevo 1965., 27–145
- Čović 1980 B. Čović: “Schnur” i “Litzen” keramika na području Neretve, *IHAD* 5, Split 1980., 35–42
- Čović 1983 B. Čović: Regionalne grupe ranog brončanog doba,u: Jadransko – zapadnobalkanska regija, *PJZ IV*, Sarajevo 1983., 114–231
- Čović 1989 B. Čović: Posuška kultura, *GZM* 44, Sarajevo 1989., 61–128
- Čović 1991 B. Čović: *Pod kod Bugojna*, Srajevo 1991.
- Dimitrijević 1961 S. Dimitrijević: Problem neolita i eneolita u sjeverozapadnoj Jugoslaviji, *OA V*, Zagreb 1961.
- Dimitrijević 1979 S. Dimitrijević: Ljubljanska kultura ili dalji život vučedolske baštine, *PJZ III*, Sarajevo 1979., 317–328
- Dušek 1960 M. Dušek: Patince, das Gräberfeld der Nordpannonischen Kultur, Gräberfelder aus der älteren Bronzezeit in der Slowakei I, Bratislava 1960., 193
- Dušek 1969 M. Dušek: Birituelles Gräberfeld der karpatenländischen Hügelgräberkultur in Dolny Peter, Bronzezeitliche Gräberfelder in Südslowakei, Bratislava 1969., 357 i d.
- Foltiny 1983 S. Foltiny: Zwei inkrustierte Gefäße im RGZM und die Problematik des Mittelbronzezeitliche Typus Szeremle, *JRGZM* 30, Mainz 1983., 161–174
- Gabrovec 1983 S. Gabrovec: Rano brončano doba,u: Jugoistočnoalpska regija, *PJZ IV*, Sarajevo 1983., 21–38
- Garašanin 1983 D. Garašanin: Transdanubijska (južnopanonska) grupa s inkrustiranom keramikom, *PJZ IV*, Sarajevo 1983., 536 - 540
- Garašanin1973 M. Garašanin: *Praistorija na tlu SR Srbije II*, Beograd 1973.
- Garašanin 1983 M. Garašanin: Dubovačko – žutobrdska grupa, *PJZ IV*, Sarajevo 1983., 520–535
- Hänsel 1968 B. Hänsel: Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken, *BAM* 7–8, Bonn 1968.
- Karavanić 1994 I. Karavanić: Gornjopaleolitičke kamene i koštane ruketvorine iz špilje Vindije, *OA* 17, Zagreb 1994., 53–163
- Kliškić 2001 D. Kliškić: Prapovijest na području Dugopolja, *Zbornik radova općine Dugopolje*, sv. 1, Zagreb – Dugopolje 2001., 55–78
- Korošec 1957 P. Korošec: Keramika z licensko ornamentiko (Litzenkeramik) na Ljubljanskem barju, *AV VIII/1*, Ljubljana 1957., 9 i d.
- Korošec 1959 P. Korošec: Kulturna opredelitev materialne kulture na koliščih pri Igu, *AV IX–X/2*, Ljubljana 1959., 97 i d.
- Lozuc 1993 J. Lozuc: Arheološka topografija Brodskog Posavlja, *IHAD* 16, Zagreb 1993., 31–38
- Ložar 1941 S. Ložar: Študije o ljubljanski keramiki, *GMDA XXII/1, 2*, Ljubljana 1941.
- Majnarić–Pandžić 1973 N. Majnarić–Pandžić: Podgorač - “Breške” (Gaj), Našice – ranobrončanodobno naselje s licenskom i panonskom inkustiranom keramikom, *AP* 15, Beograd 1973., 25
- Majanrić–Pandžić 1976 N. Majnarić–Pandžić: Die Litzenkeramik in Slawonien, *Istraživnja* 5, Novi Sad 1976., 97–104
- Majnarić–Pandžić 1977 N. Majnarić–Pandžić: Prilog problematici licenske keramike u sjevernoj Jugoslaviji, *AV* 27, Ljubljana 1976. (1977.), 68–96
- Majanrić–Pandžić 1984 N. Majnarić–Pandžić. Srednje brončano doba u istočnoj Slavoniji i Baranji, *IHAD* 9, Zagreb 1984., 63–90
- Majnarić–Pandžić 1985 N. Majnarić–Pandžić: Srednjobrončanodobni grobovi na Atu u Vršcu, *OA* 10, Zagreb 1985., 41–61
- Marijanović 1981 B. Marijanović: Ravlića pećina (Peć Mlini), *GZM* 35–36, Sarajevo 1981., 1–97
- Marković 1981 Z. Marković: Koprivnički Ivanec, Piškornica, Koprivnica – brončanodobno naselje, *AP* 22, Beograd 1981., 29–30
- Marković 1982 Z. Marković: Rezultati istraživanja prehistorijskih lokaliteta oko Koprivnice 1981. godine, *Podr. Zb.* 82, Koprivnica 1982., 239 id.
- Marković 1982a Z. Marković: Piškornica, Koprivnički Ivanec, Koprivnica – naselje s licenskom i panonskom inkustiranom keramikom, *AP* 23, Beograd 1982., 38–39

- Marković 1984 Z. Marković: Neka pitanja neolitika, eneolitika i brončanog doba našičkog kraja i Đakovštine, IHAD 9, Zagreb 1984., 13–30
- Marković 1986 Z. Marković: Početna istraživanja lokaliteta Cerine III, Podr. Zb. 85, Koprivnica 1986., 152 i d.
- Marković 1990 Z. Marković: Problem geneze i razvoja eneolitičkih i ranobrončanodobnih kultura sjeverozapadne Hrvatske, IHAD 14, Zagreb 1990., 39–50
- Marković 1993 Z. Marković: Neolitička, eneolitička i ranobrončanodobna naselja u sjevernoj Hrvatskoj, IHAD 16, Zagreb 1993., 113–125
- Marović, Čović 1983 I. Marović, B. Čović: Cetinska kultura, PJZ IV, Sarajevo 1983., 191 - 231 Minichreiter 1978 K. Minichreiter: Rekognosciranje arheoloških lokaliteta na teranu Općine Đakovo, GSM 37, Vukovar 1978., 39
- Minichreiter 1984 K. Minichreiter: Prilozi daljem proučavanju brončanog doba u Slavoniji i Baranji, Zbornik 4. Znanstvenog sabora Slavonije i Baranje, sv. 1, Osijek 1984.
- Minichreiter 1984a K. Minichreiter: Rekognosciranje arheoloških lokaliteta Baranje, OHAD 2, Zagreb 1984., 33
- Minichreiter 1987 K. Minichreiter: Arheološko blago Baranje, Anali Zavoda za znanstveni rad JAZU 5, Osijek 1987., 43–142
- Mozsolics 1942 A. Mozsolics: Die frühbronzezeitliche Urnenfriedhof vom Kisapostag, AH 26, Budapest 1942.
- Neugebauer 1994 J. – W. Neugebauer: *Bronzezeit in Ostösterreich*, St. Polen – Wien 1994.
- Pavlović 1984 I. Pavlović: Rezultati iskopavanja na lokalitetu Grabrovac u godini 1980., IHAD 9, Zagreb 1984., 53–62
- Pavlović, Bojčić 1981 I. Pavlović, Z. Bojčić: Ciglana “Grabrovac”, Đakovo – prehistorijsko naselje, AP 22, Beograd 1981., 27–28
- Patay 1938 P. Patay: *Frühbronzezeitlichen Kulturen in Ungarn*, Diss. Pann. II, 13, Budapest 1938.
- Pittioni 1954 R. Pittioni: *Urgeschichte der österreichischen Raumes*, Wien 1954.
- Petrić 1980 N. Petrić: Komunikacije u prehistoriji Jadrana, u: Putevi i komunikacije u praistoriji, Referati održani na simpozijumu praistorijske i antičke sekcije Saveza arheoloških društava Jugoslavije, 1978. u Peći, Materijali XVI, Beograd 1980., 21–43
- Registar 1990 Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske, Varaždin 1990.
- Registar 1997 Registar arheoloških nalaza i nalazišta sjeverozapadne Hrvatske, Varaždin 1997.
- Šimek 1975 M. Šimek: Licenska keramika u Gradskom muzeju Varaždin, GGMV 5, Varaždin 1975., 13–24
- Šimić 1993 J. Šimić: Kontinuitet nastanjivanja tijekom brončanog doba u sjeveroistočnoj Slavoniji, IHAD 16, Zagreb 1993., 127–148
- Šimić 1999 J. Šimić: Grob skupine s južnotransdanubijskom inkrustiranom keramikom u Vardarcu, Baranja, OHAD god. XXXI/3, Zagreb 1999., 71–74
- Šimić 2000 J. Šimić: *Kulturne skupine s inkrustiranom keramikom u brončanom dobu sjeveroistočne Hrvatske*, Zagreb – Osijek 2000.
- Tasić 1965 N. Tasić: Nalazi inkrustovane keramike južne Transdanubije na teritoriji Vojvodine, RVM 14, Novi Sad 1965., 49–64
- Tasić 1983 N. Tasić: *Jugoslavensko Podunavlje od indoevropske seobe do prodora Skita*, Novi Sad – Beograd 1983.
- Vinski 1958 Z. Vinski: Brončanodobne ostave Lovas i Vukovar, VAMZ 1,n. s. 3, Zagreb 1958., 1–34
- Vinski–Gasparini 1956 K. Vinski–Gasparini: Iskopavanje prehistorijskog naselja u Belom Manastiru, OZ 5, Osijek 1956., 5–36
- Vinski–Gasparini 1983 K. Vinski–Gasparini: Litzen-keramika savsko-dravskog međuriječja, PJZ IV, Sarajevo 1983., 484 - 492
- Vinski–Gasparini 1983a K. Vinski–Gasparini: Srednje brončano doba savsko–dravskog međuriječja i Bosanske Posavine, PJZ IV, Sarajevo 1983., 493 - 503
- Vuković 1957 S. Vuković: Vrpčasta keramika spilje Vindije, AV VIII/1, Ljubljana 1957., 32 i d.
- Willvonseder 1937 K. Willvonseder: *Die mittlere Bronzezeit in Österreich*, Bücher zur Ur-und Frühgeschichte 3–4, Wien – Leipzig 1937

SUMMARY

THE BRONZE AGE PIT DWELLING FROM THE SITE OF GRABROVAC

Key words: Đakovo, Grabrovac, pit, Bronze Age, Litzen pottery, Transdanubian Incrusted pottery, Croatia, Slovenia, Bosnia and Herzegovina

The site Grabrovac is located on elevated loess plateau north of Đakovo. It is surrounded from three sides by the lake Jožava. In 1997, the Department of Archaeology of the Faculty of Philosophy of the University of Zagreb performed protective excavations of the site. Beside other finds this excavation revealed a complete dwelling pit with tripartite ground plan. Beside remains of the fireplace and large amount of mud plaster, numerous fragments of Litzen pottery and Transdanubian Incrusted pottery were found inside the pit. There were also fragments of large pyramidal weights, spindle whorls, a fragment of a mould, relatively numerous lithic material, and some animal bones and horns.

Primarily based on decoration, but also taking in consideration texture and dimensions, we were able to define 17 vessels that belong to the Litzen pottery. Unfortunately, because of the fragmentation it is hard to establish the shape of those vessels. The existence of bowls has been firmly established. The strange feature is lack of typical Litzen small jars with high cylindrical or funnel-shaped neck and band handle that connects the upper third of the neck and the shoulder of the vessel. Only one band handle was discovered, probably belonging to a bowl. The most frequent are fragments of necks of different vessels that are mostly relatively low. The pottery is made of lower quality clay mixed with sand and even small grain gravel. The fragments of fine pottery are exceptional. The surface is often polished. All pottery is well baked in reduction process. Except one piece that is baked in oxidation process and another with color that suggest unsuccessful reduction baking, all pottery is black. The decoration techniques are quite diverse. Decoration is concentrated on the neck and in one case also on the handle of the vessel, which is characteristic feature of the Litzen pottery. Only one example has decoration that consists of several groups of lines, while in other cases there are only simple groups of impressions.

This was also the only example of characteristic Litzen decoration made by imprinting string in soft, unbaked clay. In this case it was fivefold (on the neck) and threefold (on the handle). Two more vessels are decorated by string impressions: one of them with twofold motif while the other has just simple textile cord decoration. A few vessels were decorated by stamping, probably with intention to imitate the Litzen decoration style. In all cases, there was no incrustation. This is not a typical Litzen pottery. The characteristic Litzen pots are missing, and vessels are decorated by different textile techniques and even by stamping.

There were at least 15 vessels of the South-Transdanubian Incrusted pottery that could be at least partly reconstructed. If we take in consideration other fragments we may presume existence of at least 20 vessels. Most of finds, altogether 8, are specific jars. According to the typology suggested by J. Šimić they belong to the variant C1c, or maybe C1d, with characteristic soft, oval shapes

without sharp profile. Those jars are mostly smaller, made of clean clay. The color varies from ocher to black depending on the baking process that is mostly reduction baking or combination of reduction and oxidation process. The outer surface and visible part of the inner surface are polished. All jars, but one (which has no decoration), are decorated with standard motifs of the South-Transdanubian Incrusted pottery. The motifs, that were in all cases filled with white incrustation, are: horizontal straight, zigzag, and in one case even, wavy lines; vertical and hanging, sometimes hatched triangles; rhombs, "V", "W", and "M" motifs, small circles, and oblique incisions, that on one fragment form the motif similar to "fish bone". The most impressive piece is the large pot of the type A2 according to J. Šimić which is the only example of this type decorated with incrustation. There were also bowls of variant B1 according to J. Šimić with characteristic funnel-shaped neck and oval or slightly biconical belly. Those bowls are considerably deep. The discovered example is of smaller dimensions. The decorated fragments of two vessel bottoms are interesting because it is usually the feature of funerary pottery, that is of the bowls that served as lids on urns. Other fragments mostly belong to the vessels of smaller dimensions, mostly fine texture and baked in reduction or combination of reduction and oxidation process. The decoration techniques were deep carving, fluting, plain and comb incisions, stamping and impressing. The finds of the South-Transdanubian pottery on the site of Grabrovac show usual characteristics of that pottery.

Over 50% of all finds are rough pottery vessels made of clay that contain large amount of sand with large grains. The surface of such pottery is mostly uneven. The most frequent functional shape was pot. There were 17 of them. Most of them belong to the variant A2d according to the typology of J. Šimić. These are pots with oval body and funnel-shaped neck, without handles. They are mostly decorated by incised vertical lines on the belly, and sometimes even on the neck. They are of medium size, with rough texture and slightly smooth surface. The baking was combination of reduction and oxidation process of considerably low quality. Among pottery finds there is also pot of type A1 according to the typology of J. Šimić, with simple, slightly oval shape. The neck of those pots, if they have it, is hardly visible. Sometimes they have handles on the rim of the vessel or small handles in shape of plastic extensions on the upper part of the belly. Their dimension vary, texture is rough and surface uneven. They are mostly baked in oxidation process and sometimes in combination of oxidation and reduction process. They are decorated mostly by finger or nail impressions on the rim, and plastic applications. Bowls are much less frequent and mostly of smaller dimensions. The most frequent are thick bowls with conical shape and smooth surface. There are also bowls with low funnel-shaped neck, as well as very shallow bowls of almost cylindrical shape. There are also some fragments of concave necks with band handle. A few very small, badly shaped vessels are probably toys. There is also a small fragment of strainer. Rough pottery is mostly decorated by incised groups of parallel lines, that are sometimes interwoven. There are also comb incisions and deep

carving on handles and very rarely even fluting. Many fragments were decorated with barbotine. Plastic decorations, sometimes with finger or nail impressions, are also frequent.

Beside numerous fragments of pottery vessels there were also fragments of large pyramidal weights that were part of the roof construction and spindle whorls of biconical or flat circular shape. Especially interesting is fragment of bronze casting mould that possibly served for production of knives.

The pit contained 48 stone artifacts of different shapes and types. Two lithic cores and a few fragments with traces of crust suggest that the tools were produced in this pit dwelling. There was also one fragment of whetstone.

Some animal bones were discovered on the site, as well as pieces deer antlers in the function of hoe.

CONCLUSION

The excavations from 1980 already established settlement of pit dwellings on the site of Grabrovac. The pit dwelling of tripartite ground plan published in this paper that contained the Litzen pottery together with the North-Transdanubian Incrusted pottery also belong to that settlement. Similar combination of the Litzen and in this case South-Transdanubian Incrusted pottery was found on following sites: Koprivnički Ivanec - Piškornica (also with some fragments of the North-Transdanubian Incrusted pottery), Novigrad na Savi (also with pottery of the developed Srijem-Slavonian variant of the Vatina Culture. Podgorač – Breške near Našice (with some pottery of the Szeremle type), and Vučjak Feričanački. Only after an extensive exploration of the central and western area between the rivers Sava and Drava, we will be able to establish relations between those cultural groups.

The South-Transdanubian Incrusted pottery from the pit dwelling from Grabrovac belongs to the standard types of this cultural group. The Litzen pottery from this site is rougher, the standard Litzen pot shapes are missing and

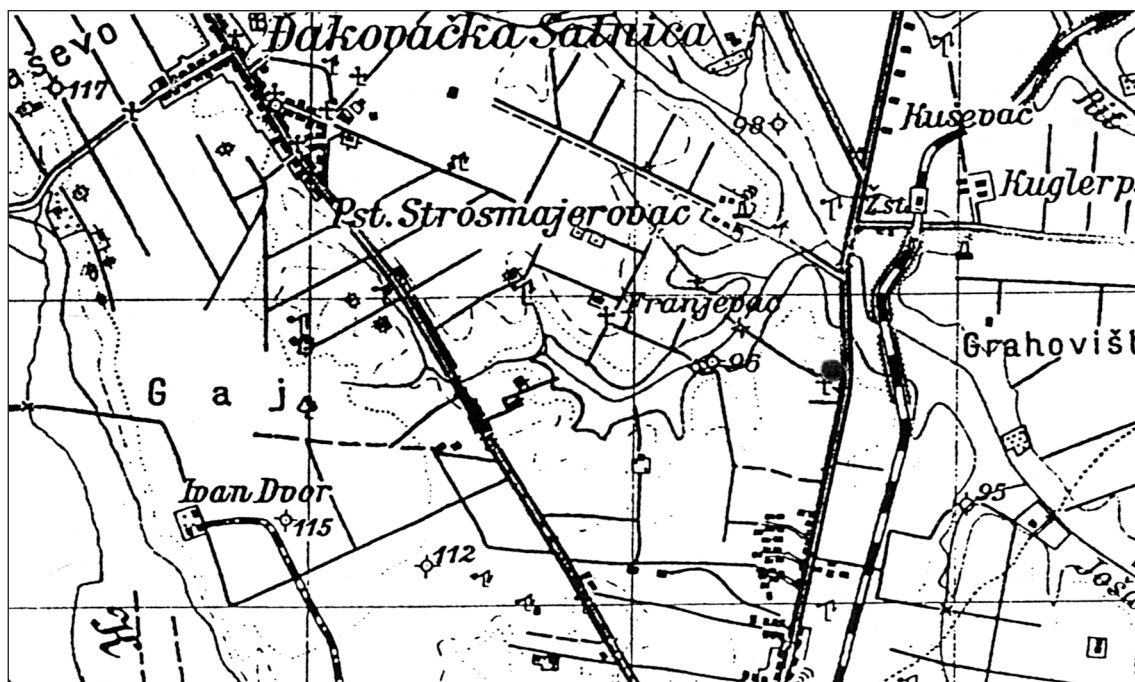
stamped decoration only imitates characteristic Litzen ornament – all those are characteristics of the rough pottery of this cultural group. Some other decoration techniques involving use of textile are present on this pottery. That could be connected with phase 3 of the Schenkenberg Culture and movement of the Central European Corded Ware culture towards the central Danubian area.

The South-Transdanubian Incrusted pottery is more frequent on this site. It is represented by standard types and has higher quality. The rough pottery shapes belong almost entirely to the standard repertoire of this culture. All this suggests that this dwelling pit probably belonged primarily to the population represented by the South-Transdanubian Incrusted pottery, with some infiltration of people represented by textile ornamented pottery, primarily the Litzen pottery.

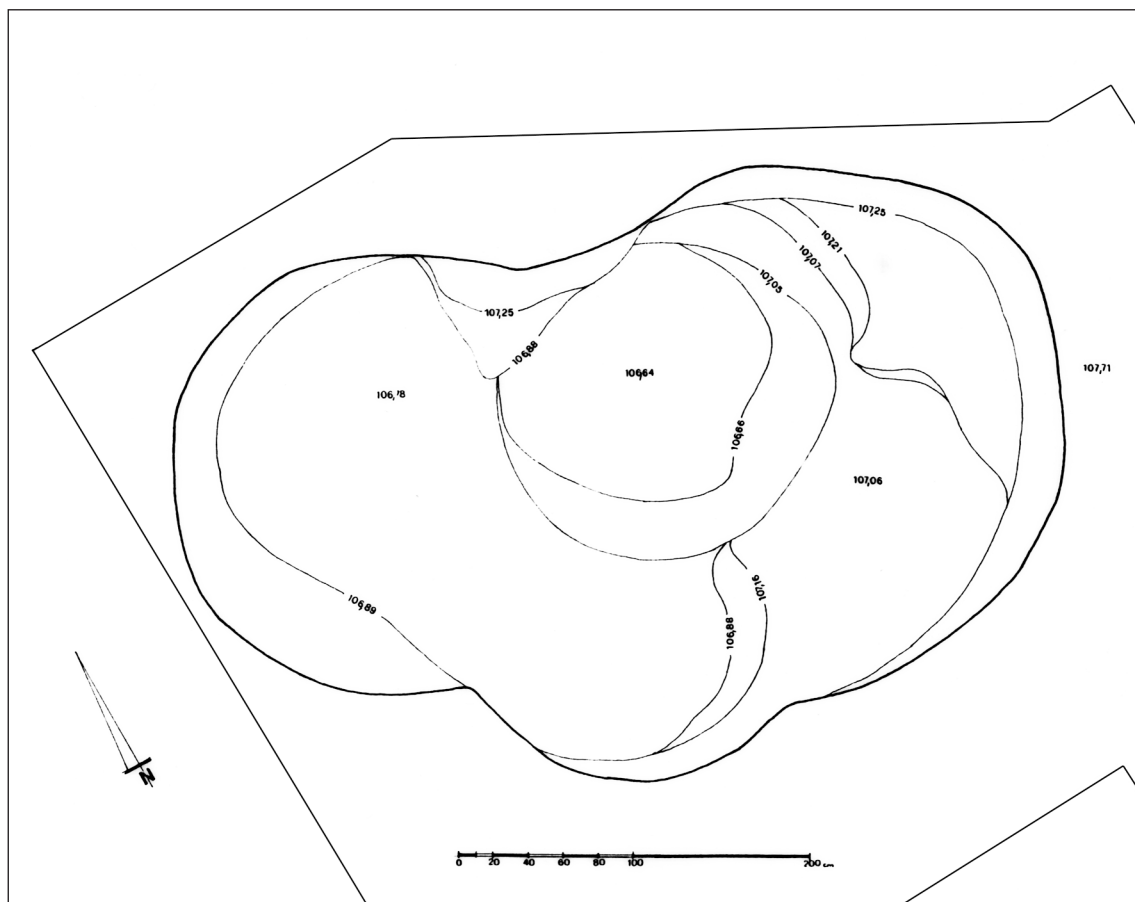
The fact that wave ornament is missing on the Litzen pottery is crucial for datation of this dwelling pit. It suggests Reinecke's Br B1 period. Such datation is supported by the finds from Novigrad na Savi where the Litzen pottery of the later phase was found in association with the South-Transdanubian Incrusted pottery as well as with the developed phase of the Srijem-Slavonian variant of the Vatina Culture which is, based on the hoards from Lovas and Vukovar, dated into Br B1 period. The finds from two pits from Podgorač are approximately contemporary, and since charcoal from those pits produced radiocarbon dates of 1670 BC, we can use this date as an approximate absolute datation for the dwelling pit on Grabrovac.

Since the earlier excavations on this site, in 1980, resulted in discovery of a closed archaeological unit containing the South-Transdanubian Incrusted pottery together with the Litzen pottery decorated with the wave motif and dated into Reinecke's Br A2 period, it seems that those two cultural phenomena shared life on this site since the Early Bronze Age (Br A2) until the Middle Bronze Age (Br B1).

Translated by H. Potrebica

1

2

T. II

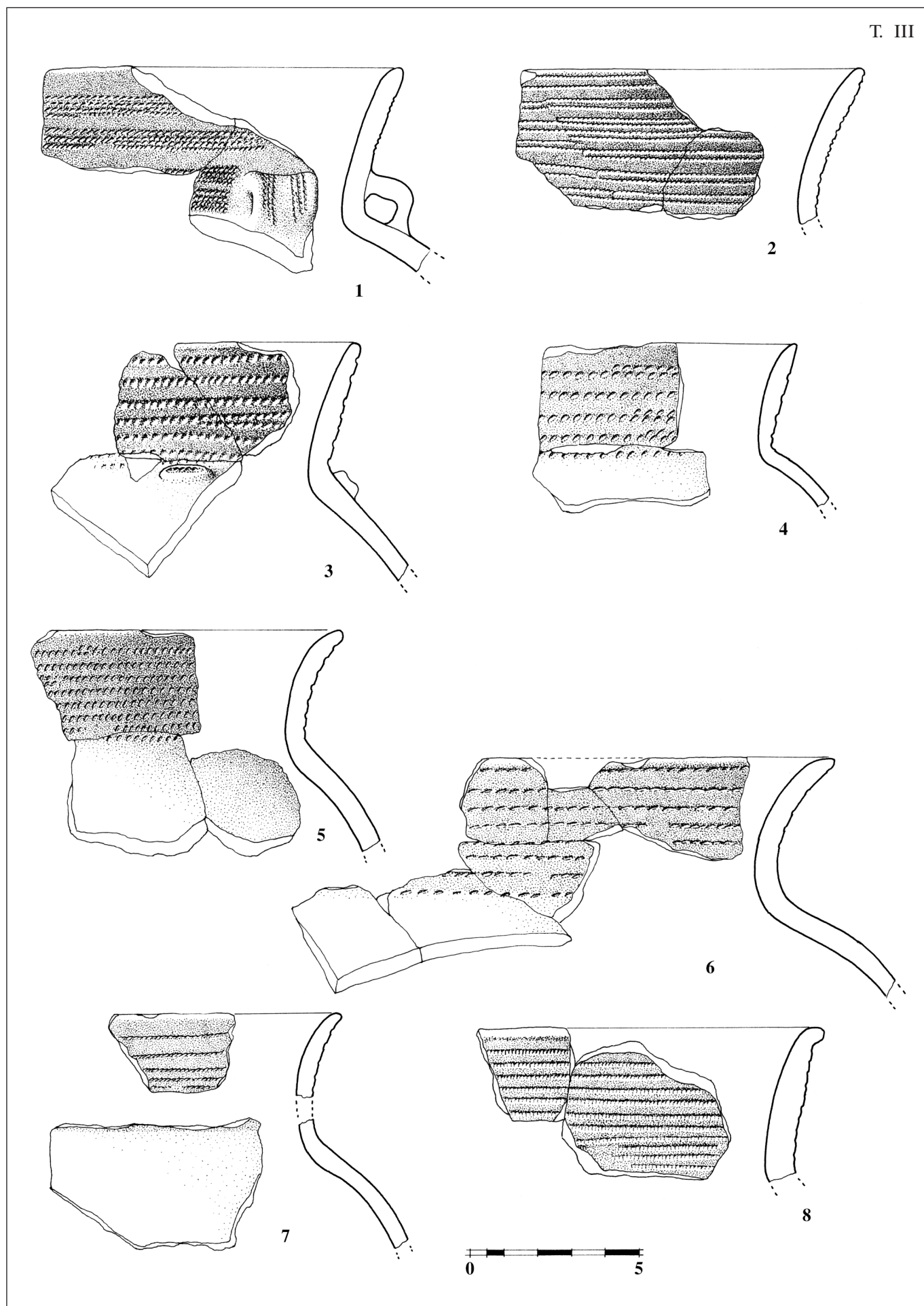

1

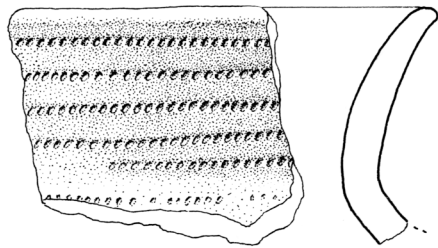

2

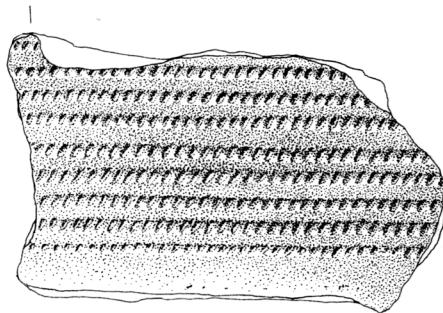
T. III

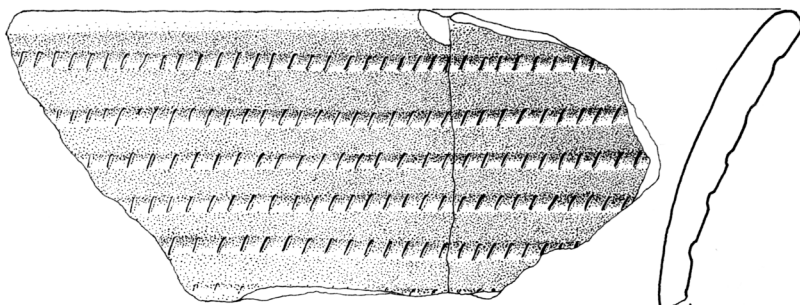
T. IV

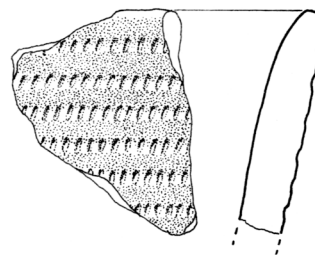
1

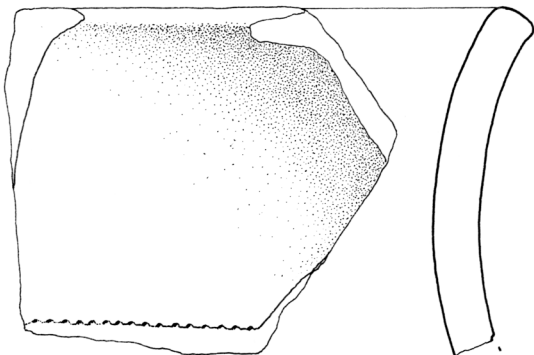
2

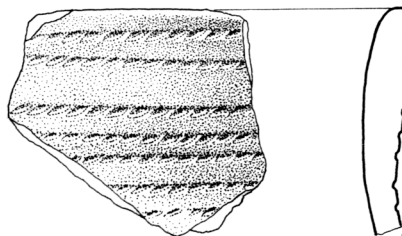
3

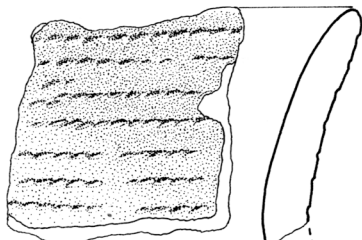
4

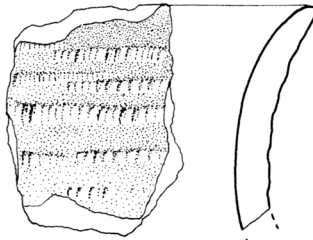
5

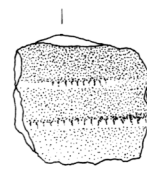
6

7

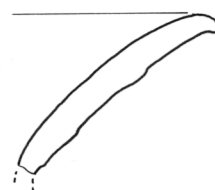
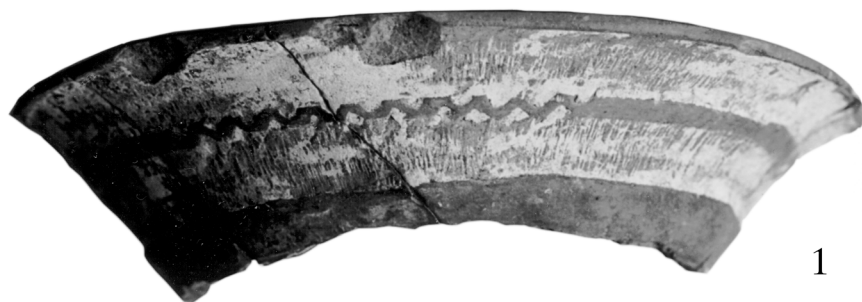
8

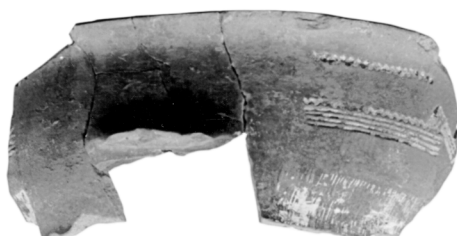
9

T. V

1

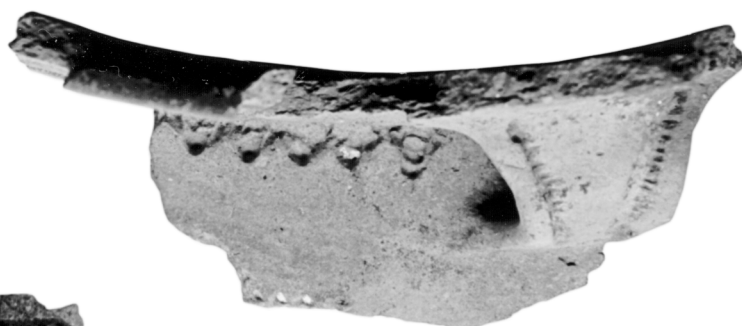
2

3

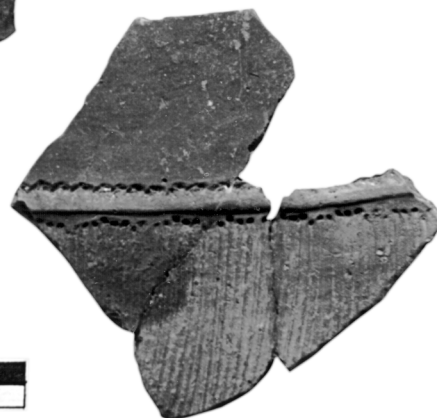
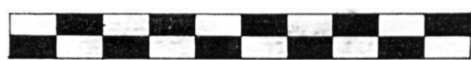
T. VI

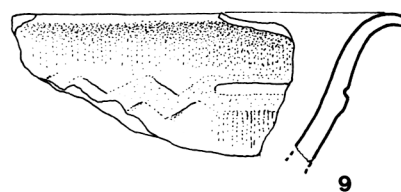
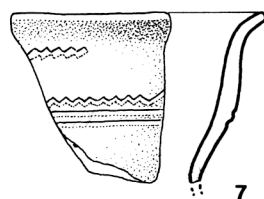
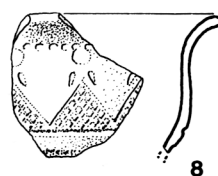
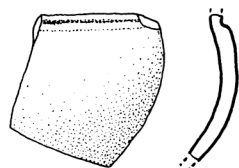
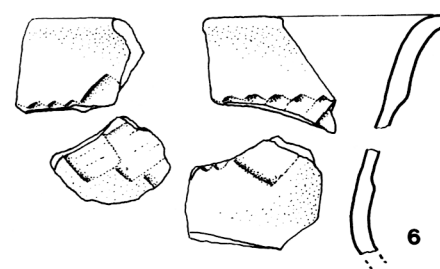
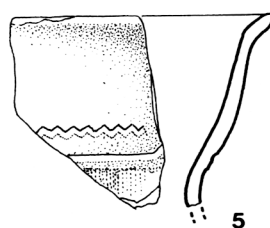
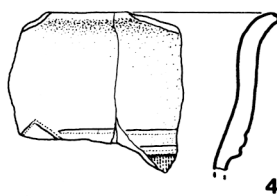
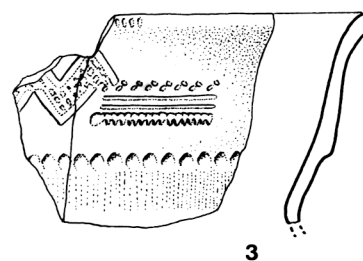
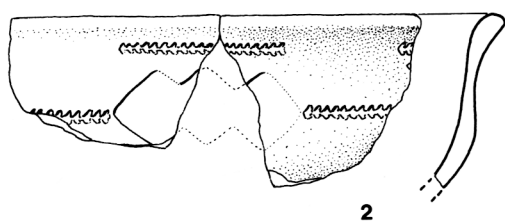
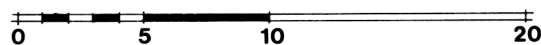
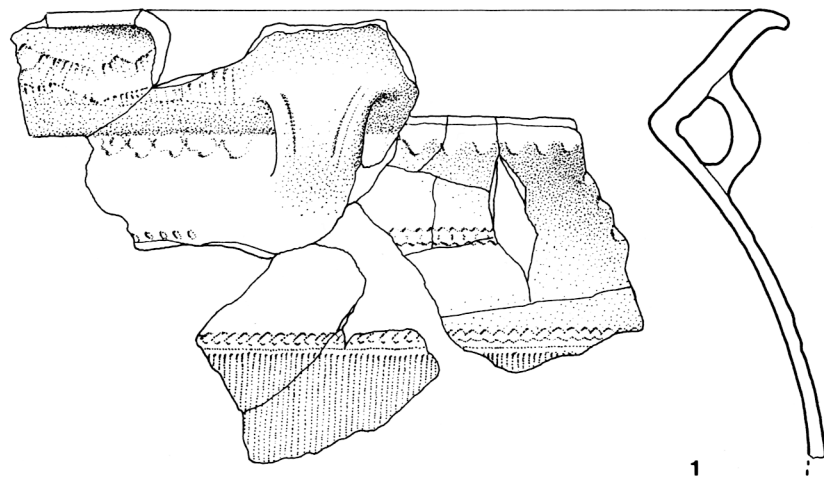

1a

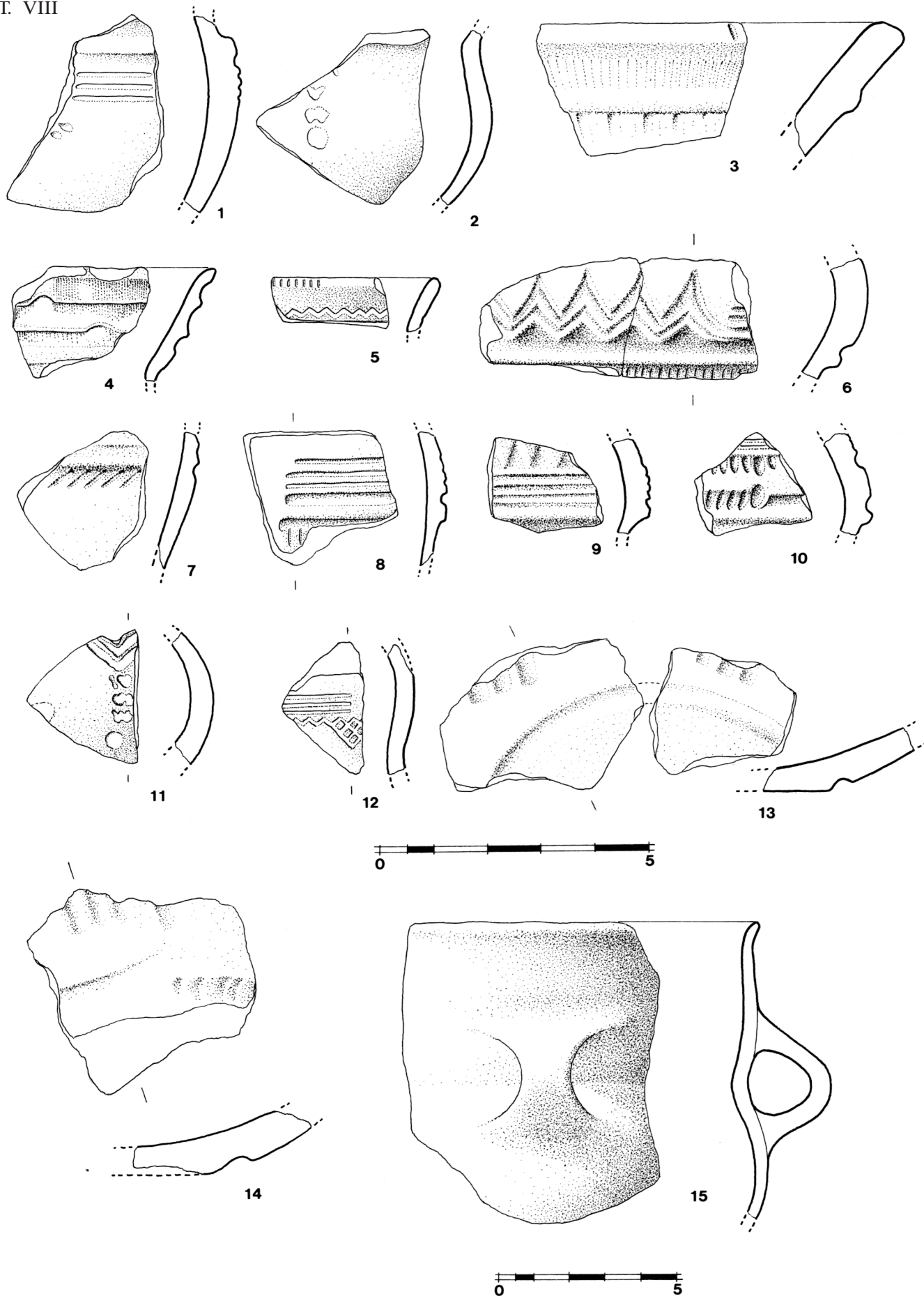

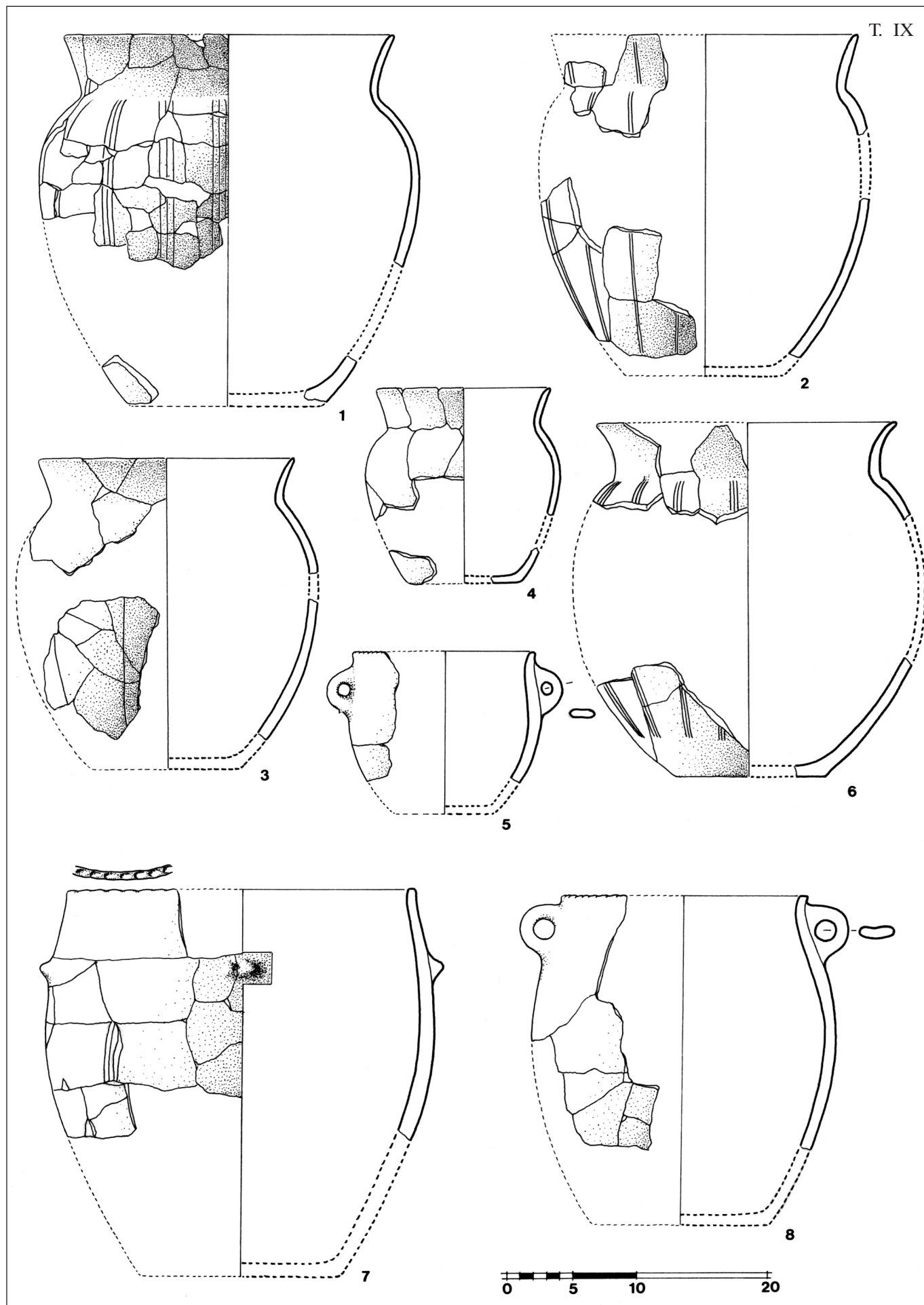
1b

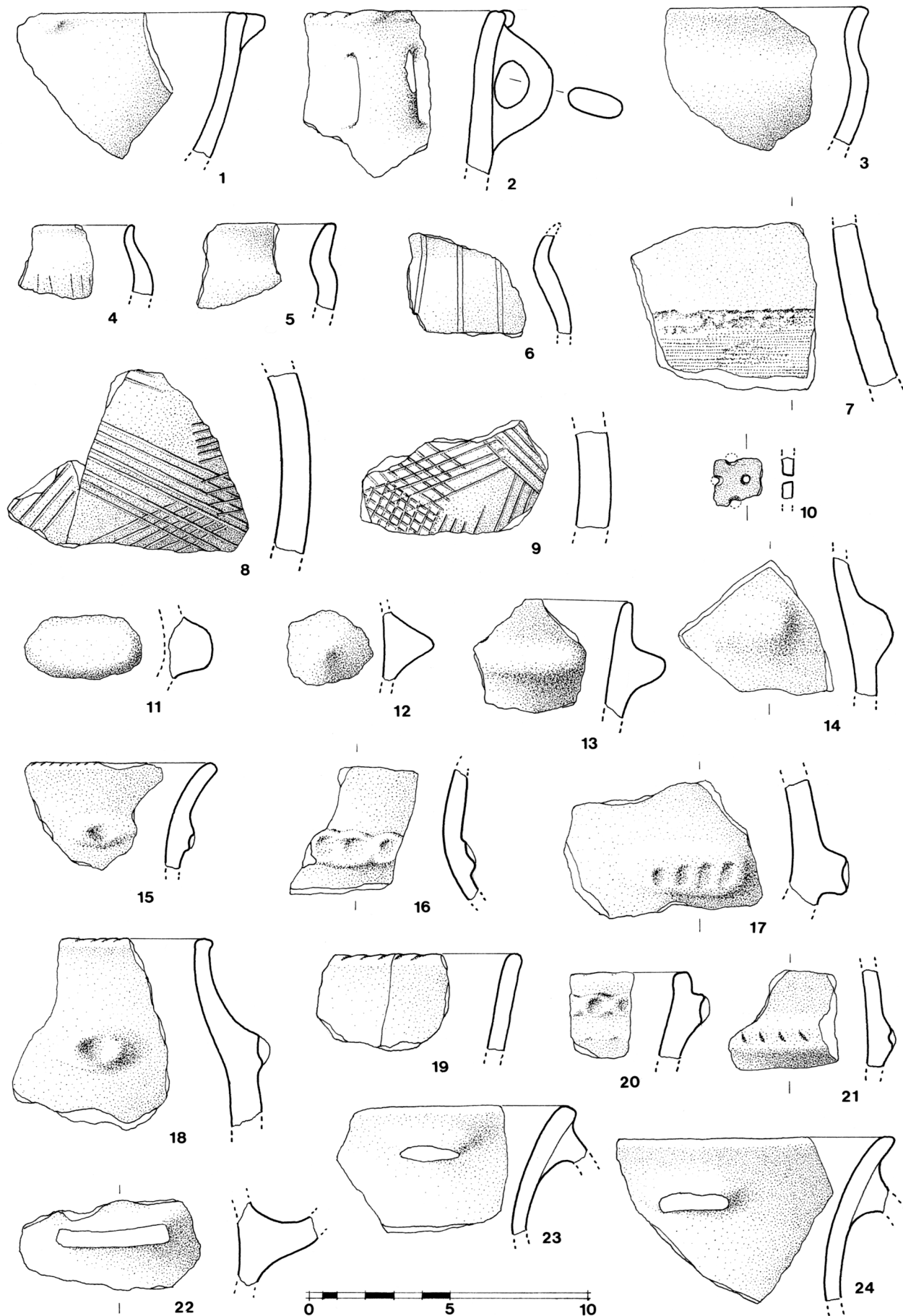

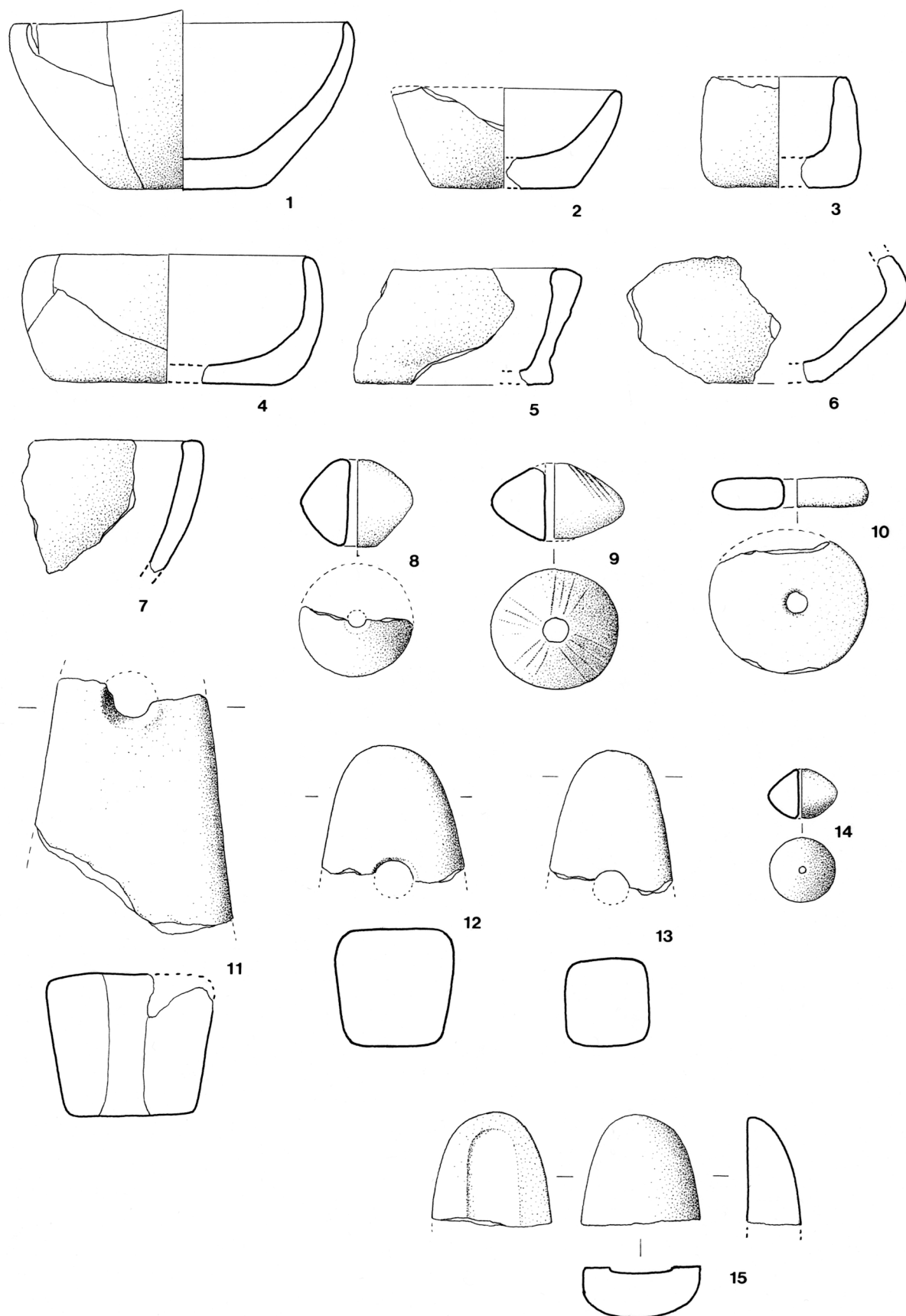
T. VIII

T. X

T. XII

